

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ
ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМЫ

ҚАЗАҚСТАН БІЛІМ ЗЕРТТЕУШІЛЕРІНІҢ ӘДЕП КОДЕКСІ

ӘДЕП нормалар
ұстанымдар
құндылықтар
мүдде қайшылығы

ЗЕРТТЕУ құпиялылық
қамқорлық

ақпаратты
келісім **дербестік** **ЖАҢА** **игілік**
СЕНІМ білім **пайда**
«зияның тимесін» **тәуекел**

АДАЛДЫҚ

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМЫ

ҚАЗАҚСТАН
БІЛІМ ЗЕРТТЕУШІЛЕРІНІҢ
ӘДЕП КОДЕКСІ

Нұр-Сұлтан қ., 2020

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
Қ90

Білім беру саласындағы зерттеушілердің қазақстандық қоғамы (КЕРА) хатшылығының 2020 жылғы 9 қыркүйектегі жиналысында мақұлданды (№ 2 хаттама).

Рецензенттері: Білім саласындағы PhD докторы, Назарбаев Университеті Жоғары білім беру мектебінің профессоры Элейн Шарплин (Elaine Sharplin), педагогика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры Ғалиябану Кертаева.

Жоба жетекшісі: Аида Сағынтаева.

Жобалық топ мүшелері: Елдос Нұрланов, Әділ Әшірбеков, Алима Ибрашева, Закир Джумакулов, Айгүл Ракишева, Ләйла Әбдіманапова.

Кітапты беттеп, мұқабасын әрлеген: Дилара Писарева.

Қазақстан білім зерттеушілерінің әдеп кодексі. Бірінші басылым. Нұр-Сұлтан: Білім беру саласындағы зерттеушілердің қазақстандық қоғамы, 2020. 68 б.

ISBN 978-601-332-947-5

Білім зерттеушілерінің әдеп кодексін Білім беру саласындағы зерттеушілердің қазақстандық қоғамы Назарбаев Университеті Жоғары білім беру мектебімен әріптестікте әзірледі. Зерттеу әдебі зерттеу адалдығын сақтау жүйесінің негізгі бөлігі болып табылады. Осыған орай Кодекс білім саласы мысалында зерттеу әдебінің негізгі сипаттамаларын тұжырымдай отырып, республикада аталған жүйені құруға алғышарт туғызады. Білім зерттеушілері мен зерттеумен айналысатын ұйымдар Кодексті қабылдай отырып, өз зерттеулерінің әрбір кезеңін Қазақстан заңнамасы мен халықаралық стандарттарға сай жүргізуге машығады, зерттеуде әдептік (этикалық) тұрғыдан орынды саналатын ұстанымдар мен қағидалардың кеңінен таралуына септігін тигізетін болады.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-332-947-5

© «Білім беру саласындағы зерттеушілердің қазақстандық қоғамы» қоғамдық бірлестігі, 2020

Мазмұн

1. Алғы сөз.....	4
2. Ризашылық.....	7
3. Глоссарий.....	8
4. Кіріспе.....	16
4.1. Кодекс мақсаты.....	16
4.2. Кодекс реттейтін мәселелер.....	16
4.3. Кодекс құрылымы.....	18
4.4. Кодекске арқау болған дереккөздер.....	18
4.5. Кодексті қолданушылар.....	19
5. Білім зерттеушісінің құндылықтары мен ұстанымдары.....	21
5.1. Білім зерттеушісінің құндылықтары.....	21
5.2. Білім зерттеушісінің ұстанымдары.....	21
5.2.1. Құрмет.....	22
5.2.2. Қамқорлық.....	22
5.2.3. Әділдік.....	22
5.2.4. Ынсаптылық.....	23
5.2.5. Есептілік.....	23
5.2.6. Кәсіпқойлық.....	23
6. Білім зерттеушісінің әдеп ережелері.....	24
6.1. Мүдде қайшылығы.....	24
6.2. Зерттеуден зиян тию тәуекелі және зерттеу пайдасы.....	25
6.3. Ақпаратты келісім.....	27
6.4. Зерттеудің қауқарсыз қатысушыларымен жұмыс.....	34
6.5. Құпиялылық сақтау және дерекке қол жеткізу.....	36
6.6. Зерттеу нәтижелерін жариялау мен тарату.....	41
6.7. Цифрлық зерттеу әдебі.....	43
7. Зерттеу жүргізетін ұйымдардың жауапкершілігі.....	46
7.1. Зерттеу әдебінің сақталуына жағдай туғызу.....	46
7.2. Әдептік сараптама.....	48
7.3. Өтпелі ережелер.....	53
8. Дереккөздер.....	55
9. Қосымшалар.....	63

1. Алғы сөз

Зерттеушінің әдеп кодексін әзірлеу қажеттілігі жөнінде бірнеше жылдан бері айтылып келеді. Себебі, зерттеуші бүгінде бөлек бір мамандыққа айналды да, өзінің арнайы нормалары мен ережелерін қажет ететін дәрежеге көтерілді. Білім зерттеулерін мамандандырудың (кәсібилендірудің) алғашқы қадамы Білім беру саласындағы зерттеушілердің қазақстандық қоғамын (KERA-ны) құрумен айшықталды. Ендігі қадам – зерттеушілердің кәсіби нормаларын анықтау. Білімдегі зерттеулер әлдебір бағынысты жағдайдағы адамдарды қатысушылар ретінде тартуды көздейтіндіктен аталған нормалардың көбісі әдептік тұрғыдан едәуір өткір болып келеді. Зерттеушінің әдеп кодексін әзірлеу идеясының негізінде жатқан мәселе – ол Қазақстанның зерттеу адалдығын сақтау жүйесін құру. Мұндай жүйенің бір бөлігін халықаралық тәжірибеде кеңінен тараған зерттеулерді әдеп тұрғысынан реттеу ұстанымдары, нормалары мен рәсімдері құрайды.

Зерттеу әдебін бәрінен бұрын жоғары оқу орындары мен зерттеу институттарының зерттеушілері сақтау керек екені түсінікті. Олар зерттеулер өткізіп қана қоймай, ғалымдардың жаңа буынын тәрбиелейді. Бұл буын өз зерттеу жобалары арқылы күрделі мәселелерді айқындап, өз қызметінің саласын жетілдіретініне, осылайша қоғам өмірін жақсартатынына және әлемдік білім қорына өзінің бірегей үлесін қосатынына кәміл сенетін болады.

KERA Кодексті әзірлеу мәселесін 2016 жылдан бері ойластыруда. Сол жылы біз Ұлыбритания университетінің бірінде докторантурада оқып жүрген бір қандасымыздан хат алдық. Ол жаз мезгілінде Қазақстанға келіп алаңдық зерттеулерді жүргізбек болды. Британдық университеттің нұсқауы бойынша Қазақстандағы зерттеу өткізу үшін әдептік мақұлдау/сараптаудан өту жөнінде сұрады. Өкінішке орай, біз KERA-да, я болмаса қайсыбір қазақстандық ЖОО мен институтында ондай рәсім өткізетін Әдеп комитетінің жоқтығын, болған күнде де (мысалы, Назарбаев Университетіндегідей) бөгде ұйымдарға әдептік зерттеу сараптамасын өткізбейтінін хабарладық. Осыған байланысты шет елде оқып жүрген отандасымыз шетелдік университеттің сараптамасымен жұмыс істей беруіне тура келді. Осы сәттен бастап біз елімізде зерттеу әдебінің жүйесін

қалай құруға болатыны туралы ойлай бастадық. Біз заманауи білім зерттеулерін жобалау жөніндегі тренингтерден бастадық. 2019–2020 жылдары адам қатысындағы зерттеу әдебінің негіздері бойынша тренингтерді елімізде педагог кадрларды даярлайтын 7 университетке арнап өткіздік.

Әдеп кодексін жазу жұмысының бастауы ретінде өткен жылдың қазан айында Назарбаев Университетінде өткен пікірталас клубын атап өткен жөн. Оған университеттің Жоғары білім беру мектебінің профессорлары мен ғылыми қызметкерлері, ҚР Білім және ғылым министрлігінің Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім департаменті мен Білім және ғылым салаларындағы сапаны қамтамасыз ету комитетінің, бірқатар ведомстволық ұйымдардың жетекшілері, сондай-ақ шетелдік профессорлар Дэвид Бриджес (David Bridges), Джон Элиот (John Eliot), Коллин Маклафлин (Colleen McLaughlin) (Ұлыбритания) мен Марита Ховейд (Marit Hoveid) (Норвегия) қатысты. Пікірталас қорытындысы білімдегі шетелдік кәсіби ассоциациялардың кодекстерін (нұсқаулықтарын) негізге ала отырып, Қазақстан білім зерттеушілерінің әдеп кодексін жасаудағы ниетімізді нықтады.

Біз бұл құжат ауқымы бойынша Қазақстан біліміндегі алғашқы салалық әдеп кодексінің болатынын түсіндік. Бұл жұмысқа, біріншіден, республикамыздағы зерттеулерді жоспарлап өткізу тәжірибесін білетін, екіншіден, халықаралық дәрежеде мойындалған зерттеу қызметінің қыр-сырынан хабардар мамандарды тарту қажет болды. Осы себепті Кодекстің әзірленуі мен рецензиялауына құрамында сегіз жылдан бері қызмет етіп жатқан Ғылыми зерттеулердің институционалдық әдеп комитеті бар Назарбаев Университетінің ғылыми қызметкерлері мен профессорлары белсене араласты.

Зерттеу әдебінің теориялық негіздерін іздей келе, деонтологияға жолықтық. Одан зерттеушілер үшін маңызды этикалық құндылықтар туралы мәлімет жидық. Зерттеу әдебінің мақсаты, ең алдымен, «зияның тимесін» деген әмбебап қағидаға келіп саяды. Бұл қағида зерттеудің әлеуетті қатысушыларының автономдығы (дербестігі), олардың жеке өміріне қол сұқпау және жеке деректерін қорғау сынды құқықтарына құрмет көрсетіле отырып сақталады.

Қазақстанда зерттеу қызметіне демократиялық және азаматтық қоғамның маңызды құралы ретінде қызығушылықтың артып келе жатқаны көңіл көншітеді. Мұндай маңызды қадамдардың бірі еліміздің 2005 жылы Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялауы болды. 1966 жылы қабылданған бұл пактіде ғылыми зерттеулер бостандығы, яғни «ғылымға саясаттың және т.б. күштердің араласуын болдырмау» және «кәсіби ғалымдардың ең жоғары әдеп нормаларының стандарттарын сақтау міндеті» бекітілген (Совет по правам человека ООН, 2012, п. 39). Біз зерттеудің белгілі бір кезеңдерінде қалыптасатын қоғамдық қатынастарды реттейтін ҚР заңнамасының осы және т.с.с. талаптарын ескеруге тырыстық.

Біз осы Кодекс және оның арнасында қолға алынатын т.б. шаралар зерттеу өткізудің мүмкіндігін шектемей, керісінше, барынша көп мүдделі адамдардың білім саласындағы зерттеулерін халықаралық деңгейде мойындалған әдіс-тәсілдерге сай өткізулеріне жол ашады деген үміттеміз.

KERA Президенті,
Аида Сағынтаева

2. Ризашылық

Осы Кодекс Назарбаев Университеті Әлеуметтік даму қорының (ӘДҚ) демеушілігімен 2019 жылғы қазан және 2020 жылғы шілде аралығындағы жобасы аясында дайындалды. Біз осы қордың президенті Аслан Сәрінжіповке көрсетілген көмек пен қолдауы үшін алғысымызды білдіреміз.

Жобаны KERA жетекшісі Аида Сағынтаева басқарды. Жобаның орындаушы-авторлары – KERA өкілдері Елдос Нұрланов (глоссарий, кіріспе, 5-бөлім, 6.1, 7.1, 7.3 параграфтары, құрылымы мен тұжырымдамасы, нормаларды Қазақстан контекстіне бейімдеу, қазақ тіліндегі аударма мен мәтін редакциясы), Айгүл Ракишева (6.2, 6.4 параграфтары, дереккөздерді АРА тәртібімен ресімдеу), сондай-ақ Назарбаев Университеті Жоғары білім беру мектебінің (НУ ЖБМ) ғылыми қызметкерлері Әділ Әшірбеков (6.5, 6.6 параграфтары, нормаларды түзу құралдары), Алима Ибрашева (6.3 параграфы, қосымша, Кодекс мәтінінің ғылыми редакциясы), Закир Джумакулов (7.2 параграфы), Ләйла Әбдіманапова (6.7 параграфы, қазақ тіліне аудару).

Авторлар ұжымы Кодексті дайындау барысына болысқан барлық кісілерге алғыс білдіреді. Жобаны ұйымдастыруға көмек көрсеткендері үшін ӘДҚ-ның Басқарушы директоры Анар Утешоваға, Назарбаев Қорының білім беру жөніндегі бас сарапшысы Назипа Аюбаеваға, Әлеуметтік жобалар департаментінің директоры Дина Кененсаринаоваға және бас менеджер Мадина Каримоваға рақмет айтамыз.

Біз профессор Элейн Шарлин, қауымдастырылған профессор Дуйшонкул Шаматов, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры Ғалиябану Кертаева, Кембридж университетінің профессоры Дэвид Бриджеске және НУ ЖБМ қауымдастырылған профессоры Алия Кужабековаға құнды ескертулері мен ұсыныстары үшін ризамыз.

3. Глоссарий

Ақпаратты келісім – бұл зерттеуге қатысушы ретінде тартылатын адамдарға тиісті құрмет көрсетуді және олардың зерттеуге ерікті әрі саналы қатысуын қамтамасыз ететін, әдеп тұрғысынан ең негізгі үрдістің бірі. Бұл үрдістің мағынасы мынада: бірде-бір зерттеу оның қатысушылары ол жөнінде толық ақпарат алмайынша, ал зерттеуші осы адамдардан, қажет болса, олардың заңды өкілдерінен келісім алмайынша жүргізілмейді.

Қазақстан заңнамасында бұл термин «ақпараттандырылған келісім» немесе «хабарландырылған келісім» деген атаулармен белгілі¹ және негізінен медициналық зерттеулер саласына қатысты аталады. Оның ресми анықтамасы: «зерттеу субъектісінің немесе оның заңды өкілінің шешімді қабылдау үшін маңызы бар барлық зерттеу аспектілері туралы ақпаратты алғаннан кейін нақты зерттеуге қатысу келісімін ерікті растау рәсімі» (ҚР ДСМ, 2019, 2-баптың 1-тармағы; ҚР ДСӘДМ, 2015, 2-қосымша, 1.13 тармағы).

Әдептік сараптама дегеніміз – зерттеудің әлеуетті қатысушыларына қаншалықты зиян тию тәуекелдерінің барын және олардың мүдделері мен құқықтарының қаншалықты қорғалғанын бағалайтын, Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет мүшелері жүргізетін рәсім. Бұл рәсім білім зерттеушісіне адамдарды тарта отырып өз зерттеуін мүмкіндігінше қауіпсіз, ұйымда қабылданған әдеп қағидалары мен нормаларын сақтауына көмектеседі.

Білім зерттеушілері – білім саласындағы зерттеу жобаларын (зерттеулерді)² жоспарлап жүргізетін ғылыми және ғылыми-педагогикалық қызметкерлер мен білім берудің барлық деңгейлеріндегі педагогтер, студенттер мен докторанттар. «Білім берудің барлық деңгейлеріндегі педагогтер» деп ҚР 2019 жылғы «Педагог мәртебесі туралы» Заңындағы «педагогтерді» түсінеміз.³

Жалпыланған білім (generalizable knowledge) дегеніміз – бел-

¹ Біздің ойымызша, термин қолданысқа кеңінен енуі үшін қысқа және тілге орайлы аталғаны жөн.

² Осы Кодексте «зерттеу жобалары» мен «зерттеулер» ұғымдары синонимдер болып табылады.

³ «Кодекс реттейтін мәселелер» атты 4.2 параграфында «зерттеу» ұғымының анықтамасын қараңыз.

гілі бір саладағы теория аясын немесе онда бұрыннан бар білімді кеңейтетін ақпарат. Оның бенефициарлары осы саладағы өзге зерттеушілер, ғалымдар мен практиктер болып табылады. Мұндай ақпарат жеке бір ситуация немесе бағдарламамен шектелмейтіндіктен, әр алуан жағдайларға және халықтың әртүрлі топтарына қолданылуы мүмкін, сондықтан ол жөнінде саладағы барынша көп мүдделі адамдарды хабардар ету үшін зерттеу нәтижелері ашық жарияланды, таныстырылады әрі таратылады.⁴

Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет – бұл белгілі бір ұйымның қолдауымен жүргізілген зерттеулерге тартылатын адамдардың құқықтарын, әл-ауқаты мен құпиялылығын қорғауға арналған ұйымішілік әкімшілік орган.⁵ Мұндай комитет өзінің ережесінде бекітілген зерттеу әдебінің қағидалары мен нормаларына сүйене отырып, зерттеу жобаларына сараптама жүргізеді. Осы комитет туралы толығырақ білу үшін «7.2. Әдептік сараптама» параграфымен танысыңыз.

Зерттеу жүргізетін ұйымдар – білім саласына қатысты зерттеулерді өз ішінде жүргізетін немесе жүргізілуіне қолдау көрсететін мектепке дейінгі ұйымдар, мектептер, колледждер, жоғары оқу орындары, ғылыми, аналитикалық, консалтингтік және т.с.с. ұйымдар.

Зерттеу инфрақұрылымы – бұл зерттеу жүргізуге мүмкіндік беретін, оны тиімді басқаруға, зерттеушілерді оқытуға, сонымен қатар зерттеушілік және инновациялық әлеуетті сақтап арттыруға қолайлы жағдай туғызатын құрал-жабдық, компьютерлік бағдарламалар, аспаптар, материалдар мен қызметтердің жиынтығы (FIRI, 2014, Р. 8). ҚР «Ғылым туралы» Заңында осыған ұқсас «ғылыми инфрақұрылым» ұғымы бар, алайда оның аясы зерттеу инфрақұрылымынан тар болып көрінеді (ҚРЗ, 2011, 1-баптың 13) тармақшасы).

Зерттеуге қатысушының жеке деректері дегеніміз – осы қатысушының жеке басын айқындауға мүмкіндік беретін кез келген мәлімет. Мұндай мәліметті «идентификатор» немесе «айқындауыш»

⁴ Determining Whether IRB Review is Required for an Activity. (2019). <https://www.umass.edu/research/guidance/determining-whether-irb-review-required-activity>

⁵ What is the Institutional Review Board (IRB)? (2017, May 17). <https://research.oregonstate.edu/irb/frequently-asked-questions/what-institutional-review-board-irb>

деп те атайды. Идентификаторлар **тура** (төлқұжат деректері, электронды поштасы, телефон нөмірі, фотосуреті және т.б.) және **жанама** (ұлты, кәсібі, отбасылық жағдайы, діни көзқарасы және т.б.) болып бөлінеді (Frankenfield, 2020). Интернет-технологиялардың кеңінен таралуы жеке деректер түрлерін көбейтті (IP мекенжайы, логин/домен, т.б.) (Grimes, 2019). Берілген анықтама ҚР заңнамасындағы «дербес деректер» деп аталған ұғымға сәйкес келеді: субъектіге қатысты немесе оны айқындайтын, электрондық, қағаз және/немесе өзге де материалдық жеткізгіште тіркелген мәліметтер (ҚРЗ, 2013, 1-баптың 2) тармақшасы).

Зерттеуге қатысушының жеке деректерін иесіздендіру (деидентификация) – бұл зерттеуге қатысқан адамның жеке басын айқындауды болдырмау үшін осы адам мен оның деректері арасындағы байланысты жою процесі. Ол мәліметті өшіру, кодтау, бүркеншік ат тағайындау және т.с.с. тәсілдер арқылы жүзеге асырылады. Берілген анықтама ҚР заңнамасындағы «дербес деректерді иесіздендіру» деп аталған ұғымға сәйкес келеді: деректердің субъектіге тиесілігін анықтау мүмкіндігін болдырмайтын іс-әрекеттер (ҚРЗ, 2013, 1-баптың 7) тармақшасы).

Зерттеуге қатысушының заңды өкілі – кәмелетке толмаған немесе өзінің дене бітімі не психикалық жағдайы бойынша өз құқықтарын өздігінен жүзеге асыру мүмкіндігінен айырылған, жеке тұлғаның атынан оның құқықтары мен заңды мүдделерін заңнамаға негізінде қорғайтын кісі. Бұл анықтама ҚР «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінде бекітілген «жеке тұлғаның заңды өкілі» деген құқықтық ұғымның сипаттамасына сәйкес келеді. Бұл кодекске сәйкес жеке тұлғаның заңды өкілдеріне «ата-анасы, асырап алушылары, қорғаншылары, қамқоршылары» жатады (ӘҚБҚ, 2014, 746-баптың 1-ші және 2-тармақтары).

Зерттеуден зиян тию тәуекелі дегеніміз – зерттеуге қатысу салдарынан адамның денсаулығы, ақыл-ойы, мүлкі, беделіне және басқа да жағынан зиян келу ықтималдығы. Зиян тек зерттеу қатысушысына ғана емес, зерттеушінің өзіне де тиюі мүмкін. Мысалы, егер зерттеуге қатысушылар шалғай, жетуге қиын елді-мекенде тұратын болса, ол жерлерге сауалнамаларды жеткізу немесе адамдардың тұрғылықты жерлерінде сұхбат жүргізу білім зерттеушісіне белгілі бір қауіп-қатер туғызады.

Зерттеуден зиян тию тәуекелі (1) минимумынан жоғары және (2) минимумынан төмен болып бөлінеді:

- **Минимумынан жоғары зерттеу тәуекелі** зерттеуге қатысушылардың қолайсыз жағдайға тап болу мүмкіндігі мен сипаты алаңдаушылық туғызған кезде пайда болады, әсіресе зерттеудің әлеуетті қатысушылары қауқарсыз деп танылғанда;
- **Минимумынан төмен зерттеу тәуекелі** зерттеуге қатысушыларға зиян тию ықтималдығы алаңдатпаған кезде пайда болады, яғни зерттеуге қатысудан адам сезуі мүмкін қолайсыздық мөлшері оның әдеттегі дәрігердің тексеруі, емтихан тапсыру сынды рәсімдерден аспайды деген сөз.

Зерттеудің оған қатысатын адамдарға пайдасы деп зерттеуге қатысушылардың оған қатысқаны үшін алуы немесе қалауы мүмкін игілігі. Мұндай пайда **тура** және **жанама** болып келеді. Зерттеулердің басым көпшілігінің пайдасы жанама, яғни оның игілігі бір кісіге емес, бүкіл қоғамға арналады. Ал оның әсері әдетте уақыт өте сезіледі. Тура пайдасы бар зерттеулер практикада аса сирек кездеседі. Мысал келтірер болсақ, қайсыбір адам зерттеуге қатысқаны үшін оның ұйымдастырушыларының, ғылыми қызметкерлерінің есебінен оқыту семинарынан өтуі, я болмаса, олардан азын-аулақ ақша алуы. Зерттеудің оған қатысатын адамдарға пайдасын ойластырған кезде зерттеуші өз жұмысына керекті кісілерді тартуды көздейді. Алайда бұл ниет зерттеуге қатысушылардың деректерді бұрмалап, әсірелеуіне әкелмеуге тиіс.

Зерттеудің қауқарсыз қатысушылары⁶ деп өмірде болған жағдайы мен жеке басының ерекшелігіне орай өз құқықтары мен мүдделерін толыққанды қорғай алмайтын зерттеу қатысушыларының арнайы санатын айтамыз. Осы тұрғыдағы халықаралық және ұлттық тәжірибені (Назарбаев Университетінің институционалдық зерттеу әдеби жөніндегі комитетінің тәжірибесін) ескере отырып, зерттеудің қауқарсыз қатысушыларына келесі адамдар топтарын жатқызамыз:

- балалар (кәмелетке толмағандар);

⁶ Заңнамада медициналық зерттеулерге қатысты қатысушылардың бұл санатын «осал» немесе «қауқарсыз» деп аударады (ҚР ДСМ, 2018, 1-қосымша, 6.3.3 тармақшасы; ҚР ДСӘДМ, 2015, 1.59 тармағы). Біз екінші нұсқасын ұтымдырақ деп санаймыз.

- аяғы ауыр әйелдер;
- белгілі бір күрделі кезеңді (босанғанға дейінгі, кейінгі мерзімді, т.б.) басынан өткеріп отырған әйелдер;
- сауаты жеткіліксіз (шектеулі) тұлғалар;
- тұрмысы төмен азаматтар;
- студенттер (оқытушымен қарым-қатынаста);
- қызметкерлер (жұмыс берушісімен қарым-қатынаста);
- пенитенциарлық жүйе мекемелерінде жазасын өтеп жатқан адамдар;
- ақыл-ой және тән саулығында ауытқулары бар адамдар;
- тәуелділігі бар адамдар (ішімдікке, есірткіге, ойынға, т.б.).

Ұсынылған тізімді толық деп қабылдамаған дұрыс, өйткені практикада зерттеуге қатысатын өзге де адамдар басқаларына қарағанда көбірек қамқорлыққа мұқтаж болуы мүмкін. Мысалы, тілі мен мәдениетінің ерекшеліктеріне орай репатрианттар немесе мигранттар; бұрын құқық бұзушылығы үшін жазаға тартылған, алайда ол жөнінде өзгелердің білуін қаламайтын кісілер зерттеу барысында қосымша қорғау шараларын қажет етеді. Зерттеудің әлеуетті қатысушыларын қауқарсыз топтарға жатқызу туралы қорытынды шешімді Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет қабылдайды. Зерттеудің қауқарсыз қатысушылары «халықтың әлеуметтік жағынан осал топтары» құқықтық терминіне ұқсас келеді. Дегенмен оларды бір-бірінен ажыратқан дұрыс. Себебі, соңғы термин өмірлік жағдайларына байланысты баспанасынан, асыраушысынан немесе еңбек ету қабілетінен айырылған адамдарға әлеуметтік көмек көрсету үшін қолданылады. Халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарына жататын азаматтардың едәуір толық тізбесі ҚР «Тұрғын үй қатынастары туралы» Заңында берілген (ҚРЗ, 1997, 68-бап).

Зерттеудің қауқарсыз қатысушыларымен жұмыс жасаудағы оқыту әдістері деп кері оқыту әдістерін (Teach-back) айтамыз. Бұл әдістердің басты ұстанымы – мүмкіндік пен жеткілікті уақыт берілсе, әрбір адам кез келген ақпаратты түсіне алады (González-Duarte et al., 2019, p. 219-220). Ол үшін зерттеуші:

- әуелі зерттеу туралы әңгімелейді (мақсатын, тәуекелдерін, пайдасын, деректерді жинау тәртібін, бас тарту мүмкіндігін және т.б. түсіндіреді) және/немесе әлеуетті қатысушы (зерттеуге қа-

- тысуы мүмкін адам) үшін ақпаратты келісімнің мәтінін оқиды;
- содан соң әлеуетті қатысушыдан айтылғанды өз сөзімен қайталауын, зерттеу туралы жалпы нені түсінігінен айтуын сұрайды;
- әлеуетті қатысушы зерттеуді қате түсінсе, ол жөнінде қосымша түсініктеме береді;
- қатысушының зерттеу туралы түсінігін қайта бағалайды.⁷

Зияткерлік өнім – бұл жеке адамның (адамдар тобының) зерттеу жобасын (-ларын) орындау барысындағы дербес шығармашылық еңбегімен алынған және қандай да бір объективті нысан түрінде (мақала, кітап, есеп және т.б.) көрініс тапқан нәтиже. Зияткерлік өнім ҚР «Ғылым туралы» және «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңдарындағы «ғылыми қызмет нәтижесі» мен «ғылым туындысы» терминдеріне сәйкес келеді. Дегенмен мұнда қолыңыздағы Кодекс шеңберінде «зерттеу жобасы» («зерттеу») ұғымының өзіндік ерекшелігін ескерген жөн (бұл жөнінде көбірек түсінік алу үшін Кодекстің кіріспесіндегі реттелетін мәселелер туралы оқыңыз).

«Қақпашыдан» рұқсат алу (gatekeeper permission) – бұл зерттеуге адамдарды іріктеу жұмысын бастау үшін белгілі бір уәкілетті тұлғаның/органның рұқсатын алуын қажет болған жағдайда өткізілетін рәсім. Ұйымда белгіленген құзырына қарай Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет, ұйым басшысы немесе зерттеумен айналысатын құрылымдық бөлімінің⁸ жетекшісі, ұйымды басқару органының өкілі және т.б. «қақпашы» рөлін орындауы мүмкін. Білім зерттеушісі зерттеу жүргізеді деп жоспарланған ұйымға кіру рұқсатын алуға барынша мұқият және түсіністікпен қарай отырып, зерттеудің одан кейінгі кезеңдерінің (ақпаратты келісім алу, деректерді жинау) ойдағыдай өтуіне қолайлы жағдай туғызады (Singh & Wassenaar, 2016, P. 43).

Құпия ақпарат – бұл нормативтік құқықтық актілер және/немесе білім зерттеушісі мен зерттеуге қатысушы арасындағы арнайы келісім

⁷ Institute of Medicine. 2015. Informed Consent and Health Literacy: Workshop Summary. Washington, DC: The National Academies Press. P. 58. Available here <https://www.nap.edu/read/19019/chapter/5#58>

⁸ University of Waterloo. (2015, November 17). Guidelines for conducting research within structures and gatekeepers. <https://uwaterloo.ca/research/office-research-ethics/research-human-participants/pre-submission-and-training/human-research-guidelines-and-policies/guidelines-conducting-research-within-structures-and>

(ақпаратты келісім⁹) негізінде қол жеткізілуі және таратылуы шектелген сенімді ақпарат. Қазақстанда жеке тұлғалардың құпия ақпаратына қол жеткізу және оны қорғау шарттары ҚР «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңымен реттеледі. Заңның ұғымдық аппаратына салар болсақ, зерттеуге қатысушылар «**дербес деректер субъектісі**» атты ұғымға сәйкес келеді (дербес деректер тиесілі жеке тұлға). Ал білім зерттеушісі осы Заң тілінде «**үшінші тұлға**» ұғымына келіп саяды (субъект, меншік иесі және/немесе оператор болып табылмайтын, бірақ дербес деректерді жинау, өңдеу және қорғау бойынша олармен/онымен мән-жайлар немесе құқық қатынастары арқылы байланысты болатын тұлға) (ҚРЗ, 2013, 1-баптың 16, 17) тармақшалары). Аталмыш Заң бойынша «қолжетімділігі шектеулі дербес деректерге қол жеткізе алатын ... үшінші тұлғалар субъектінің немесе оның заңды өкілінің келісімі не өзге де заңды негіздер болмағанда оларды таратуға жол бермеу талаптарын сақтау арқылы олардың құпиялылығын қамтамасыз етеді» (ҚРЗ, 2013, 11-баптың 1-тармағы).

Құпиялылық дегеніміз – білім зерттеушісінің зерттеуге қатысқан адамдар туралы жеке деректерін әуелде келісілген уағдаластықтан бөгде мақсатта қолданбау міндеттемесі. Бұл анықтаманың ҚР «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңындағы құқықтық негіздемесі былай тұжырымдалған: «дербес деректерді пайдалануды меншік иесі, оператор және үшінші тұлға оларды жинаудан бұрын мәлімделген мақсаттары үшін ғана жүзеге асыруға тиіс» (ҚРЗ, 2013, 14-бап).

Мүдде қайшылығы – бұл зерттеушінің өз міндеттерін тәуелсіз әрі әділ орындауына материалдық я бейматериалдық себептердің кедергі келтіру жағдайы немесе мұндай кедергіні келтіру қаупі.

Мүдде қайшылығы жеке және институциялық болып екіге бөлінеді:

- **жеке мүдде қайшылығы** деп зерттеу әдіснамасын әзірлеуге, оны жүргізу барысы мен қорытынды есебін шығаруға ықпал ететін я ықпал етуі мүмкін зерттеушінің жеке басының материалдық және/немесе бейматериалдық мүддесін айтады;
- **институциялық мүдде қайшылығы** деп қайсыбір ұйымның қарамағында жүргізілетін зерттеудің әділдігіне осы ұйымның немесе оның лауазым иесінің қаржы не өзге мүдделері ықпал ету

⁹ Ақпаратты келісім туралы толығырақ 6.3 параграфынан қараңыз.

мүмкіндігінің пайда болуын айтамыз.

Цифрлық зерттеу деп Интернет және онымен байланысты технологияларды қолдана отырып, адамдардан тікелей немесе олар туралы деректерді қашықтан алуды көздейтін кез келген зерттеуді айтамыз. Мысалы, интернет-сұхбат, онлайн-сауалнама, деректерді мұрағаттау немесе автоматты жинау құралдарын пайдалану. Мұндай зерттеулерді «**интернет-зерттеулер**» немесе «**интернет арқылы зерттеу**» (Internet-mediated research) деп те атайды. Кәдімгі («бетпе-бет») зерттеу секілді цифрлық зерттеуде де қатысушылармен белгілі бір интерактивті байланыс орнату ұйғарылуы мүмкін. Атап айтқанда, қашықтан зерттеуге қатысушылар интернет-сауалнамадағы сұрақтарға берілген материалдармен жұмыс жасап барып жауап береді. Сол сияқты, интернет-сұхбатта зерттеуші мен зерттеуге қатысушы бір-бірін көріп, әрекеттеседі. Енді бір цифрлық зерттеулер адамдармен тікелей әрекеттесусіз де жүргізілуі мүмкін. Мысал үшін, блогтардағы немесе форумдардағы мәтіндерді талдау, веб-сайттарға кіру жиілігін зерделеу немесе интернет-белсенділіктің өзге түрлерін бақылау.¹⁰

¹⁰ Midasproject_go3pv6. (2019, May 27). Internet Mediated Research: Ethics and Consent in the Digital Age. <http://www.midasproject.eu/2019/05/27/internet-mediated-research-ethics-and-consent-in-the-digital-age/>

4. Кіріспе

Нағыз ғалым әрбір айтылған сөзге сын көзімен қарап, өзіне қарауыл қойып отырады. Өйткені ғылым тазалықты, шындықты, жүйелі ашық ойды жақсы көреді.

Әлкей Марғұлан¹¹

4.1. Кодекс мақсаты

Осы Кодекс адамдар қатысындағы зерттеудің барлық кезеңдерін (жоспарлау, қатысушыларды тартып іріктеу, дерек жинау және есеп беруді) халықаралық деңгейде мойындалған және Қазақстан заңнамасына қайшы келмейтін әдеп қағидалары, нормалары мен рәсімдеріне сай өткізуге бағытталған. Кодексте еліміздегі зерттеу практикасының ерекшелігі мен нормативтік құқықтық актілердің талаптары ескерілген.

Кодекс мақсатына жету үшін оның қағидаларында **зерттеуге араласатын негізгі 3 тараптың** міндеттері тұжырымдалған, олар: білім зерттеушілері, зерттеу жүргізетін ұйымдар және зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитеттер.¹²

4.2. Кодекс реттейтін мәселелер

Кодекс адамдар қатысуымен жүргізілген зерттеулерді реттейді. Мұндай зерттеулер деп келесі екі ұғымды қамтитын білім зерттеушілерінің мақсатты қызметін айтамыз:

1) **«зерттеу»** – білім туралы жалпыланған білімді¹³ түзу я толықтыруға бағытталған, әзірлеу, тестілеу және бағалау рәсімдерінен тұратын, жүйелі зерделеу процесі;

2) **«адамдар»** – зерттеуге қатысушылар немесе сынаққа алынғандар, олар туралы деректерге білім зерттеушісі екі жолмен қол жет-

¹¹ Қоңыратбай, к/к.

¹² Глоссарийдан «білім зерттеушілері», «зерттеу жүргізетін ұйымдар» және «зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитеті» ұғымдарының анықтамаларын қараңыз.

¹³ Глоссарийдан «жалпыланған білім» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

кізеді: (а) оларға әсер ету не олармен әрекеттесу арқылы, я болмаса (b) олардың жеке деректерін алу арқылы¹⁴ (NU IREC, 2018, Article 1). Адамдар қатысуымен жүргізілген зерттеулер осы Кодексте сипатталған тәртіппен әдептік сараптамадан өтуге тиіс.

«Адамдар қатысуымен жүргізілетін зерттеулерге» жатпайтын, соған орай әдептік сараптаманы қажет етпейтін жобалар мыналар:

– ұйымның демеушілеріне, басшыларына және/немесе құрылымдық бөлімшелеріне ұсынылатын ішкі есептер;

– қайсыбір бағдарламаны жетілдіру немесе нәтижелерін өлшеу мақсатында, жалпыланған білімді толықтыру ниетсіз жүргізілетін талдау мен бағалау қызметі (мысалы, ұйымның және оның қызметтерінің тиімділігін бағалауға, сапаны бақылап арттыруға арналған корпоративтік зерттеулер);

– белгілі бір оқиғалар, жағдайлар, ұйымдар немесе жүйелер туралы хабарлау және құжаттарға түсіру үшін ғана, ешқандай пайымсыз (гипотезасыз), ой толғаусыз, нақты адамдар туралы ақпаратты жинау мен өңдеуді меңзейтін ғылыми және журналистік қызмет (мысалы, ауызша тарих әдісімен танып білу, тірі кісілерді библиографиялық зерттеу, әдеби сын, нормативтік құқықтық актілерді зерделеу, тарихи зерттеулер);

– шәкірттерді оқыту және/немесе бағалау барысында жоспарлап өткізілетін, нәтижелерін сыныптан/білім беру ұйымынан тыс пайдалану ниетінсіз зерттеу (мысалы, білім алушыларды зерттеу әдістеріне үйрету үшін олар жөнінде деректерді жинау, зерттеушінің есебін жазу мысалын көрсету);

– осы Кодекстің ережелерін ескере отырып, жалпыға қолжетімді және үшінші тараптың пайдалануына тыйым салынбаған деректерді зерттеу.¹⁵

Білім зерттеушісі магистранттар мен докторанттардың ғылыми жетекшісі, оқытушы (мұғалім), сарапшы және рецензент ретінде қызмет атқарған кезде Кодекстің ұстанымдары мен нормаларын тиісті жағдайларда сақтауға тиіс.

¹⁴ Глоссарийдан «зерттеуге қатысушының дербес деректері» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

¹⁵ Осы тізімді құрастыруда келесі дереккөздер пайдаланылды:

Is it Research: What is «Contributing to Generalizable Knowledge?» (2019). <https://research.ncsu.edu/sparcs/files/2019/10/What-is-Research-and-Needs-IRB-Approval.pdf>, Is your project human subjects research, or not?... (2017) https://oprs.usc.edu/files/2017/04/NHSR_v.10.26.17.pdf

4.3. Кодекс құрылымы

Кодекстің құрылымы зерттеу бостандығы мен зерттеуге қатысатын адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін құрметтеуден туындайтын құндылықтар мен қағидаларға негізделген. Бұл қағидалар негізінен нұсқаулар түрінде тұжырымдалған (5-бөлім). Кодекстің 6-шы және 7-тарауларынан көрініп тұрғандай, бұл құжат зерттеу әдебіне қатысты тек білім зерттеушілерінің міндеттерін ғана емес, сонымен қатар зерттеу жүргізетін ұйым басшыларының шығармашылыққа қолайлы әрі ашық зерттеу ортасы мен мәдениетін қалыптастыру жөніндегі жауапкершілігін бекітеді.

Кодекс қағидаларын Марк Франкельдің (Mark S. Frankel) жіктелісі бойынша шартты түрде үшке бөлуге болады, олар: **мотивациялық** (ынталандырғыш), **түсініктемелік** және **реттеушілік** (UNESCO DEST, 2006, Р. 3). Қағидалардың алғашқы екі түрін Алғы сөз, Кіріспе, бөлімдер мен параграфтардың бас жақтарынан кездестіреміз. Бұдан басқа, Кодексте қазақстандық зерттеу практикасы үшін беймәлім я ерекше болып көрінетін ұғымдар/терминдер мен жағдайлар кездесетіндіктен 3-бөлімде глоссарий, 5–7-бөлімдердегі бірқатар нормаларға анықтамалық-түсініктемелік мәлімет әзірледік (6) және құжат ішінде өзін-өзі бағдарлауды жеңілдету үшін беттердің төменгі жағында сілтемелерді келтірдік. Түсініктемелерде ҚР нормативтік құқықтық актілерінен үзінділер берілген, бұл актілер Кодексті жазу және басуға дайындау кезінде қолданыста болған. Уақыт өте заңнама ептеп өзгеретіндіктен білім зерттеушілері аталған үзінділерді басшылыққа алмастан бұрын тиісті актілердің жарамдылығын тексеріп отыруы керек. Кодекс қағидаларының соңғы түрі – реттеушілік, ол **нормалар мен міндеттемелер** түрінде көрініс тапты. Бұл нормалар білім зерттеушілері, зерттеу жүргізетін ұйым басшылары және Зерттеу әдебі жөнінде институциялық комитеттер ұстануға тиіс мінез-құлық, әрекет үлгісі ретінде 6–7-бөлімдерде тұжырымдалған.

4.4. Кодекске арқау болған дереккөздер

Зерттеу жүргізу мен ғылыми біліммен бөлісудің халықаралық тәжірибесін тарату үшін біз Кодексті жазу барысында Еуропа білім зерттеушілерінің қауымдастығы (EERA) ұсынатын әдеп кодекстерін, зерттеу адал-

дығына арналған халықаралық және шетелдік құжаттарды, сонымен қатар әлеуметтік ғылымдар аясындағы бірқатар әдеп нұсқаулықтарын Қазақстан контекстіне және заңнамасына бейімдеуге тырыстық.

Білім беру саласындағы зерттеушілердің қазақстандық қоғамы 2014 жылдан бастап EERA мүшесі болып табылады. EERA-ға мүше болу зерттеу әдебінің жоғары стандарттарын қабылдауды және ілгерілетуді көздейді, олардың бір бөлігі қауымдастықтың ресми сайтында ұсынылған.¹⁶ Қолыңыздағы Кодекске EERA-ның бірнеше мүшелері, атап айтқанда, АҚШ, Ұлыбритания және Шотландияның әдептік нұсқаулықтары үлгі ретінде басшылыққа алынды. Сонымен қоса, Австралия мен Нидерландтың зерттеу жүргізудегі ұлттық әдеп стандарттары және келесі халықаралық құжаттар маңызды бағыт-бағдар берді: Зерттеудегі адалдық туралы Сингапур мәлімдемесі (2010), ЮНЕСКО әлеуметтік-ғылыми зерттеу жүргізу кодексі (2004), ТМД-ға мүше мемлекеттері үшін ғылыми қызметтің әдеп қағидалары туралы декларация жобасы мен аналитикалық шолу (FECCIS, 2011), Еуропалық экономикалық және әлеуметтік зерттеу кеңесі зерттеу әдебінің негіздері (ESRC, 2015) және басқалар. Кодекс әзірлеудегі жұмысқа Назарбаев Университеті Институционалдық зерттеу әдебі жөніндегі комитетінің (2012) нұсқаулығы мен құжаттарының және Назарбаев Зияткерлік мектептерінің Білім зерттеулерін жүргізудің әдеп кодексінің (2015) көмегі тиді. Аталған құжаттардың басым бөлігі жалпыға қолжетімді, оларға сілтемелерді дереккөздер тізімінен табуға болады.

4.5. Кодексті қолданушылар

Кодекс Білім беру саласындағы зерттеушілердің Қазақстандық қоғамының (KERA) мүшелері үшін міндетті құжат болып табылады. Дегенмен оған республика аумағында білім саласы бойынша зерттеумен айналысатын басқа ұйымдар мен зерттеушілер қосыла алады. Кодекс мақұлданған кезде Қазақстанның заңнамасында денсаулық сақтаудан басқа салаларда адам қатысуымен жүргізілетін зерттеулер әдебіне қатысты арнайы талаптар болмады. Отандық денсаулық сақтау жүйесінде биомедициналық зерттеу әдебінің ұстанымдары мен стан-

¹⁶ Толығырақ танысу үшін мына сілтемемен өтіңіз: <https://eera-ecer.de/about-eera/ethical-guidelines/>

дарттары 2000 жылдардың ортасынан бері арнайы құқықтық актілермен бекітіліп келеді (Сарымсакова және т.б., 2007, с. 17–20). KERA мен осы басылымның авторлары бұл Кодекс және қоғамымыздағы зерттеуге деген қазіргі қызығушылық білім және басқа да көптеген салаларда зерттеу әдебіне қатысты арнаулы нормативтік құқықтық актілердің қабылдауына ықпал ететініне зор үміт артады.

5. Білім зерттеушісінің құндылықтары мен ұстанымдары

5.1. Білім зерттеушісінің құндылықтары

Кез келген іс-тәжірибені жетілдіруге, осылайша жалпы өмір сүру сапасын жақсартуға жағдай туғызатын бірден-бір құрал саналатын зерттеу қызметінің пайдасы зерттеушінің жеке басының ерекшелігіне, оның моральдық ұстанымдары мен кәсіби қасиеттеріне тікелей тәуелді. Әрбір зерттеуші өз жобасынан күтілетін қоғамдық пайданың қаншалықты жағымды көрінуіне қарамастан оны зерттеуге қатысатын адамдарға зиян тигізе отырып жүргізуге болмайтынын назарда ұстағаны абзал. Зерттеудің бірде-бір қатысушысы зардап шекпеуі керек!¹⁷

«Зияның тимесін» деген әмбебап қағиданы орындау үшін зерттеуші жобаға тартылатын әлеуетті қатысушылардың **автономдығын (дербестігін) сыйлайды**. Ол дегеніміз – адамның зерттеуге қатысу не қатыспау туралы шешімді өздігінен қабылдай алу құқығын құрметтеу. Автономдық адамның екі іргелі құқығымен етене байланысты: **жеке өміріне қол сұқпау және дербес деректерін қорғау құқықтары**. ЮНЕСКО-ның Ғылым және ғылыми білімді пайдалану туралы декларациясында бұл талаптар «ғылыми зерттеу жүргізу кезінде адам құқықтары мен қадір-қасиетін құрметтеу» деп тұжырымдалған (ЮНЕСКО, 1999, с. 19).

Ғылымның ғибраты жалаң ұран күйінде қалып қоймас үшін, оны қолданбалы ету керек. Сондықтан, біз деонтологияның, яғни парыз әдебінің идеяларын ұстана отырып, Кодексте әдеп ұстанымдары мен нормаларын білім зерттеушісінің зерттеушілік жобаның барлық кезеңдеріндегі іс-қимылы түрінде сипаттауға тырыстық.

5.2. Білім зерттеушісінің ұстанымдары

Төменде келтірілген ұстанымдар зерттеушілік жобаның барлық кезеңдерінде білім зерттеушісінің өзін әдепті ұстауының негізі болып

¹⁷ Қазақстанда зерттеу қызметіне қатысты мұндай ұстаным денсаулық сақтау саласында ресми бекітілген. «Тиісті клиникалық практика» мемлекеттік стандартында «зерттеу субъектілерінің құқықтары, қауіпсіздігі және амандығы бірінші деңгейлі мәнге ие және ғылым мен қоғамның мүдделерінен басым болуы тиіс» делінген (ҚР ДСӘДМ, 2015, 2-қосымша, 2.3 тармағы).

табылады. Мұндағы әдепті іс-әрекет зерттеуге қатысатын адамдардың құқықтары мен ар-ожданын сыйлауға, олардың және жергілікті қауымдастықтың мүдделері мен қажеттіліктерін жан-жақты ескеруге, зерттеулерді мемлекет пен қоғамның әлеуметтік-мәдени дамуына ба-рынша бағыттауға негізделген:

5.2.1. Құрмет

- Зерттеуге қатысатын адамның құқығын сыйлау;
- адамның не оның заңды өкілінің зерттеуге қатысу туралы шешімін саналы әрі ерікті қабылдауы үшін жағдай жасау, сондай-ақ келісім берген зерттеуден кез келген уақытта ешқандай салдарсыз бас тартуға болатынын бүкпей түсіндіру;
- адам құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына жол бермеу, соның ішінде жеке өміріне, жеке және отбасылық құпияларына қол сұқпау, оның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғау.

5.2.2. Қамқорлық

- Зерттеушілік жобаның әдіснамасын әзірлеу, оны жүргізу, нәтижелерін тарату мен қолдану барысында қатысқан адамдарға, зерттеушілерге және қоғамға осы жобадан зиян тию тәуекелін мейлінше азайту;
- зерттеу арқылы адамдар мен бүтін қоғамға пайда келтіруге ұмтылу;
- зерттеудің қауқарсыз қатысушыларына ерекше қамқорлық көрсету, олардың құқықтары, бостандықтары мен мүдделерінің қорғалуына баса назар аудару;
- зерттеуге қатысатын адамдардың жеке басы, ұлты, мәдениеті, тілі, әлеуметтік-экономикалық жағдайы, білім деңгейі және басқа да ерекшеліктеріне түсіністікпен, жылы жүзбен қарау.

5.2.3. Әділдік

- Зерттеуге қатысатын адамдарды іріктеген кезде жоба әдіснамасын ғана басшылыққа алып бейтараптық таныту;
- зерттеуге қатысушылардың барлығына бірдей қарау, бірінің мүддесін екіншісінен жоғары қоймау;
- қоғамдағы теңсіздікті қысқартуға және әділеттің орнауына үлес қосу.

5.2.4. Ынсаптылық

- Зерттеу туралы қоғамды шынайы әрі батыл хабар ету, сыңар-жақтылық пен пайдакүнемдіктен бойды аулақ ұстау;
- зерттеушілік жобаның мықты және осал тұстарын ашық мойындау;
- зерттеуге қатысқандардың және зерттеуде қолданылған дереккөздер авторларының еңбегін құрметтеу.

5.2.5. Есептілік

- Зерттеуде мүдде қайшылығын болдырмауға қажетті барлық шараларды қолдану;
- зерттеудің қаржыландыру көзін жария ету;
- зерттеуге қызығушылық танытқандардың барлығымен ол туралы ашық, мұқият сөйлесу, сындарлы ойталқы өткізу;
- зерттеу нәтижелерін кеңінен тарату.

5.2.6. Кәсіпқойлық

- Білім зерттеушісінің біліктілік деңгейіне сәйкес келетін зерттеулерге қатысуы;
- қажет болған жағдайда сарапшылардың кеңесіне жүгіну;
- өзінің кәсіби зерттеушілік құзыреттілігін үнемі жетілдіріп отыру.

6. Білім зерттеушісінің әдеп ережелері

Әдеп нормалары деп міндеттемелерді түсінеміз, олар білім зерттеушісі жоба аясында өзге тараптармен – зерттеуге мүдделі ұйымдармен, зерттеуге қатысатын адамдармен, демеушілермен және басқа да тұлғалармен – әрекеттесуі кезінде пайда болады. Мұндай міндеттемелер зерттеудің тиісті кезеңдеріне (жоспарлау, қатысушыларды тарту және іріктеу, зерттеуді өткізу және нәтижелерді таратуға) тікелей немесе жанама қатысты болады.

Аталған міндеттемелер халықаралық тәжірибеде кеңінен тараған ережелерге сай келеді, олар білім зерттеулеріне атсалысатын негізгі тараптарды өздерін кәсіби тұрғыдан әдепті ұстауларына бағыт-бағдар береді.

6.1. Мүдде қайшылығы

Білім зерттеушілері зерттеуге қатысушылардың және қоғамның мүддесі үшін аянбай қызмет етеді деп күтіледі. Зерттеушілер олардың зерттеу қызметінің қайсыбір тұсына байланысты әділ шешім қабылдауына кедергі туғызуы мүмкін мүддені (мүдде қайшылығын) алдын ала анықтауға тиіс.

Сыңаржақ әрі әділсіз қабылданған шешім зерттеушінің әділ, ал зерттеудің жүйелі болатынына күмән тудырады. Жөнсіз шешім зерттеуге қатысатын адамдарға зиян келтіру қаупін туғызады және бүкіл жобаны беделінен айыруы мүмкін. Осы сияқты жағдайлардың алдын алу немесе олардың орын алу мүмкіндігін мейлінше азайту шаралары «мүдде қайшылығын басқару» ұғымын құрайды.

Осы параграфтың нормалары зерттеудегі мүдде қайшылығын басқару барысында әдепті мінез-құлық танытудың үлгілерін сипаттайтын, нөмірлі тармақтар түрінде келтірілген.

Зерттеу жүргізетін әрбір ұйымның мүдде қайшылығын басқарудың ішкі саясаты мен тетіктері болуы шарт. Бұлар ұйымның зерттеу қызметін жауапты басқару жөніндегі ішкі ережелері мен жұмыс құралдарының құрамдас бөлігі болуы керек. Мұндай құжаттар ұйымішілік әдептік сараптама рәсімін де қамтығаны жөн. «7.1. Зерттеу әдебінің сақталуына жағдай туғызу» және «7.2. Әдептік сараптама» параграфтарын оқыңыз.

- 6.1.1. Білім зерттеушісі іс жүзінде бар я орын алуы мүмкін мүдде қайшылығы туралы Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитетке дереу хабарлайды. Комитет ұйымда бекітілген тәртіпке сәйкес мүдде қайшылығы анықталған қызметте зерттеушінің немесе өзге тұлғалардың қатысу-қатыспауы туралы шешім қабылдайды.
- 6.1.2. Білім зерттеушісі кез келген мүдде қайшылығын басқару мен оның орын алу мүмкіндігін мейлінше азайту үшін шаралар қолдануы тиіс. Мұндай шаралар келесі және т.с.с. іс-әрекеттерді қамтуы мүмкін:
 - a. осындай қайшылық туралы Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитетті хабардар ету;
 - b. іс жүзінде бар және/немесе ықтимал мүдде қайшылығы туралы мәліметті ақпаратты келісім мәтініне енгізу;
 - c. мүдде қайшылығы анықталған функцияны өзге бір тәуелсіз тұлғаға немесе басқа ұйымға сеніп тапсыру.
- 6.1.3. Мүдде қайшылығын тудыруы мүмкін үшінші тараппен жеке, іскерлік және қаржы қатынасы болса, онда білім зерттеушісі ол жөніндегі мәліметтің есептік құжаттарда тиісінше көрініс табатынына көз жеткізуі керек.
- 6.1.4. Өзгелердің академиялық еңбектерін (диссертация, мақала, кітап, т.б.) немесе конкурстық зерттеу өтінімдерін бағалауға рецензент я сарапшы ретінде шақырылған жағдайда да білім зерттеушісі мүдде қайшылығын мәлімдеу міндетін орындайды.

6.2. Зерттеуден зиян тию тәуекелі және зерттеу пайдасы

Зерттеуді әдептік тұрғыдан реттеу нормалары зерттеуге тартылатын адамдарға зиян тигізбес үшін жасалған. Сондықтан білім зерттеушісінің басты міндеттерінің бірі – зерттеуді жоспарлап жүргізуде адамға зиян тию тәуекелін анықтау әрі оның орын алу мүмкіндігін мейлінше азайту.

Биомедицинамен салыстырғанда білім саласындағы зерттеулердің тәуекелі әдетте төмендеу болады. Алайда, білім зерттеулерін ықтимал зиянды елемей өткізу қатысушы адамдардың абыройына айтарлықтай ауыр нұқсанның келуіне соқтыруы ғажап емес. Мәселен, зерттеуден кейін бұл кісілер әріптестерінің алдында беделден айырылуы, кикілжіңге тап болуы, әкімшіліктің сенімінен шығуы, жұмыстан босап қалуы, моральдық күйзелуі, қорқыныш-үрей басуы, қысқасы, әлеуметтік, кәсіби, эмоциялық жағынан азап шегуі әбден мүмкін.

- 6.2.1. Білім зерттеушісі зерттеуге қатысатын адамдарға зиян тию тәуекелдерінің анықталып, бұл қауіп-қатерді мейлінше азайтуға қажетті шаралардың қабылданғанына көз жеткізуі тиіс.
- 6.2.2. Білім зерттеушісі ықтимал тәуекелді бағалаған кезде зерттеуге қатысатын адамдардың категорияларын, деректерді жинау, қатысушыларды іріктеу мен зерттеу нәтижелерін тарату әдіс-тәсілдерін және т.б. аспектілерді ескереді; тәуекел түрін анықтап, тәуекелді бағалауға қатысты мәліметтерді өзінің зерттеушілік жобасының негіздемесіне енгізеді.
- 6.2.3. Зерттеуден зиян тию тәуекелін бағалауға қатысты егжей-тегжейлі мәліметті білім зерттеушісі Зерттеу әдеби жөніндегі институтиялық комитетке ұсынатын өтініміне енгізеді.
- 6.2.4. Зерттеу басталмас бұрын білім зерттеушісі қатысушы адамдарды және олардың заңды өкілдерін жобаның ықтимал тәуекелі туралы жазбаша, түсінікті тілмен әрі ыңғайлы тәсілмен хабардар етуге міндетті.
- 6.2.5. Егер қатысушыларға зиян тию тәуекелі зерттеу барысында анықталса, білім зерттеушісі одан әрі нені істеу керектігін Зерттеу әдеби жөніндегі институтиялық комитетімен кеңесуі керек.
- 6.2.6. Білім зерттеушісі жобаға қатысушы адамдарға жеке өмірі мен қызметі, дербес ой-пікірі, тәжірибесі сынды мәселелер тура-

лы сұрақ қойғанда – олардың эмоциялық жай күйі мен сезіміне ықыласпен қарап, жайсыз сезінуіне, мазасыздануына әкелетін кез келген іс-әрекеттен аулақ болуға тиіс. Егер жайсыздық орын алса, зерттеуші оны жоюға әрекет етуге міндетті.

- 6.2.7. Білім зерттеушісі зерттеуге қатысушы адаммен кездесу уақыты мен орнын алдын ала және мұқият келісіп алуға міндетті. Кездесу орны жайлы, құпиялылықты сақтауға және сенімді сұхбат өткізуге қолайлы болуы керек. Алаңдаушылық пен жайсыздық сияқты жағымсыз әсерлер мейлінше азайтылуы керек.
- 6.2.8. Білім зерттеушісі қатысушылардың зерттеуден барынша әсерлі және әділ пайда (игілік) көрулеріне тырысады. Мұндай игілік зерттеуге қатысудың тікелей нәтижесі немесе жанама әсері болуы мүмкін. Бұдан басқа білім зерттеушісі зерттеуге қатысқан адамдарға игілік ретінде ақысыз қызметін, мысалы, семинар, тренингті ұсына алады немесе кішігірім ақы төлеуіне болады.
- 6.2.9. Білім зерттеушісі зерттеуге қатысудан күтілетін пайданы (игілікті) адамдарға шынайы және нақты хабарлап, жобаға қатысуға ынталандыру үшін берген барлық уәделерін орындауға міндетті.

6.3. Ақпаратты келісім

Кез келген адамнан зерттеушілік жобаға қатысу туралы келісімін алмастан бұрын оған толық ақпарат берілуге тиіс. Бұл келісім арнайы құжатпен бекітіледі және білім зерттеушісі мен жобаға қатысушы адам арасында екіжақты шарт рөлін атқарады.

Тиісті адамды жоба туралы хабардар етіп, одан зерттеуге қатысуға келісімін алу процесін ақпаратты келісім деп атайды. Ол зерттеуді бастаудың алғышарты болып табылады. Бүгінде білім саласында зерттеумен айналысатын қазақстандық зерттеушілердің көбісі үшін ақпаратты келісімді алу – таңсық дүние. Осы Кодекске ақпаратты келісімді зерттеу әдебінің стандартты рәсімі ретінде енгізу арқылы біз отандық білім зерттеулерін халықаралық деңгейде мойындалған тәжірибеге сәйкестендіруді меңзедік.

Адамдардың қатысуымен жүргізілетін білім зерттеулерін реттейтін, жалпыға қолжетімді құжаттарды талдау нәтижесінде біз қазақстандық білім беру ұйымдарының ішінде ақпаратты келісімді зерттеудің міндетті алғышарты ретінде бекіткен 3 ұйымды ғана таптық: Назарбаев Университеті, Назарбаев зияткерлік мектептері және ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы.

- 6.3.1. Білім зерттеушісі кез келген адамның ақпаратты келісiмiн алмайынша онымен зерттеуге қатысушы ретiнде қарым-қатынасқа түспеуге тиiс. Қажет болған жағдайда ақпаратты келiсiм оның заңды өкiлiнен алынады.
- 6.3.2. Егер зерттеу жобасы кiруге рұқсат алуды талап ететiн ұйымда немесе қоғамдық жерде жүргiзiлуi керек болса, бiлiм зерттеушiсi ақпаратты келiсiм сұрауға кiрiспестен бұрын тиiстi лауазым иесiнiң не басқару органының келiсiмiн («қақпашы» рұқсатын) алуға тиiс.

Егер зерттеу мемлекеттік білім беру ұйымдарында, мысалы, мектепке дейінгі ұйымдарда, мектептерде жүргізілуі керек болса, директордың рұқсатынан басқа, осы ұйымдарды басқаратын мемлекеттік органның келісімі талап етілуі мүмкін.

Назар аударыңыз! «Қақпашы» зерттеу өткізілетін орынға кіру рұқсатын ғана береді, ол зерттеуге қайсыбір адамдардың қатысуына рұқсат бермейді. «Қақпашы» рұқсат берген соң зерттеуге қатысуы мүмкін әрбір адамнан және/немесе оның заңды өкілінен ақпаратты келісім жеке-дара алынуы шарт.¹⁸

- 6.3.3. Білім зерттеушісі зерттеу өткізілетін ұйымға кіру рұқсатын алу талаптарына (қарапайым немесе күрделі рәсімге)

¹⁸ General Guidelines for the Ethics Review Processes (2014), the Humanities and Social Sciences Research Ethics Committee of University of KwaZulu-Natal. Материал доступен по ссылке http://research.ukzn.ac.za/Libraries/Research_Document/General_Guidelines_for_the_Ethics_Review_Processes.sflb.ashx

түсіністікпен қарап, оларды сұралғандай орындауға міндетті (ресми хат немесе электрондық хабарламаны жолдау, жауапты күту, т.с.с.). Бұл ретте білім зерттеушісі қойылған талаптарды орындай отырып, осы Кодекс ұстанымдары мен нормаларын бұзып алмауға тиіс.

- 6.3.4. «Қақпашы», мысалы, ұйым басшысы зерттеу өткізуге рұқсатын берерде қарамағындағы қызметкерлерінің арасынан зерттеуге іріктелетіндерінің аты-жөнін және зерттеу сұрақтарына беретін жауаптарын сұрап, білім зерттеушісін әдептік дилеммаға ұшыратуы мүмкін. Білім зерттеушісі басшының мұндай өтініштерін орындауға құқығы жоқ, өйткені ол зерттеуге қатысушылар алдында ақпаратты келісіммен мойнына бірнеше міндеттер жүктейді, атап айтқанда, қатысқан адамдар есімдері мен жауаптарын қатаң құпияда сақтайды, зерттеуден тиюі мүмкін зиянды болдырмауға міндеттенеді.
- 6.3.5. Білім зерттеушісі ақпаратты келісім мәтінінің келешек зерттеу қатысушыларына түсінікті тілмен жазылуына жауапты. Ерікті ақпаратты келісімнің нысаны мен мәтінін зерттеу басталмастан бұрын Зерттеу әдебі жөніндегі институтиялық комитет бекітуі керек.

Ақпаратты келісімнің үлгісін Назарбаев Университетінің веб-сайтынан қараңыз (NU IREC, 2017).

Ерікті ақпаратты келісімнің нысаны мен мәтінін білім зерттеушісі Зерттеу әдебі жөніндегі институтиялық комитетке жолдайтын өтінімнің (зерттеу жобасының негіздемесінің) құрамында ұсынады. «7.2. Әдептік сараптама» параграфын оқыңыз.

- 6.3.6. Зерттеу жобасы көптілді және көпмәдениетті ортаға бағытталған болса, білім зерттеушісі ақпаратты келісімді әзірлеу мен сұрау барысына ерекше көңіл бөледі, зерттеуге тартылатын адамдардың дұрыс ұғыуы үшін аударманың және/немесе түсіндірменің сәйкестігіне мән береді.

Егер зерттеуге қатысатын адамдар мәдени және тілдік ерекшеліктеріне орай қауқарсыз деп танылса, мәселен, репатриант, мигранттармен зерттеу өткізілсе, олардың қатысу еріктілігі мен қауіпсіздігіне кепілдік беру үшін қосымша шараларды қолға алу қажет. «6.4. Зерттеудің қауқарсыз қатысушыларымен жұмыс» параграфын оқыңыз.

6.3.7. Білім зерттеушісі зерттеудің әлеуетті қатысушылары зерттеуге қатысатындығын түсінуі үшін барын салуға тиіс. Білім зерттеушісі адам келісімін берместен бұрын мыналарды түсіндіруі керек:

- a. зерттеу мақсаты мен әдістері, осы адамның жобаға қатысу қажеттігі;
- b. қатысушыдан не сұралатыны;
- c. зерттеуге қатысу еріктілігі;
- d. зерттеуден бас тартқан немесе кейін одан шыққан жағдайда ешқандай жазаның болмайтындығы;
- e. қатысушыдан алынған ақпараттың құпиялылығы (зерттеуші қатысушы ұсынған ақпаратты не істейді, оны қалай сақтайды, не үшін қолданады және ол ақпарат кімге белгілі болады);
- f. зерттеудің ықтимал тәуекелдері мен пайдасы (игілігі).

6.3.8. Білім зерттеушісі жеке пікірін қалыптастыра алатын балалар мен жасөспірімдерге зерттеуге қатысу-қатыспау туралы шешім қабылдау мүмкіндігін беруі керек. Мұндай мүмкіндік балалардың жасы мен жетілу дәрежесіне сәйкес туғызылады, олардың келісімі «хабарлы құптау» (informed assent) деп аталады. Бала хабарлы құптауын ауызша жеткізе алады.

Бұл нормада ҚР 2011 жылғы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің «Баланың өз пікірін білдіру құқығы» атты 62-бабындағы талаптары ескерілген (ҚР НЕОК, 2011).

18 жасқа толмаған тұлғалардың хабарлы құптауының үлгісін Назарбаев Университеті Ғылыми зерттеулердің институционалдық әдеп комитетінің нұсқаулықтары мен материалдарынан қараңыз (НУ ҒЗИӘК, қ/к).

- 6.3.9. Егер зерттеуге қабілеті, жасы немесе өзге жағдаймен қауқарсыз болып келетін адамды¹⁹ тарту керек болып, ал бұл адам жобаның мәнін түсінуге қиналып, зерттеуге қатысу еркін дұрыс білдіре алмаса, білім зерттеушісі оның құптауын алудың барлық мүмкіндіктерін, сонымен қатар оның ата-анасы мен заңды өкілімен келісуді қарастырады.²⁰ Қалай болғанда да, білім зерттеушісі қатысушыны мәжбүрлеуге жол бермейді.
- 6.3.10. Білім зерттеушісі бақылау немесе есеп беруге байланысты жағдайларда ақпаратты келісім алу процесін өткізбеуі тиіс.

6.3.10 тармағына түсініктеме. Нормадағы «бақылауға байланысты жағдай» деп қайсыбір кісінің бақылануға келісім беруін немесе белгілі бір себептермен қарсылық білдірмеуін айтамыз, мысалы, көпшілікке арналған іс-шара (конференция, ресми кездесу және т.б.) кезіндегі бақылану жағдайы. Бұл ұғым сонымен бірге зерттеуге әлеуетті қатысушының өзі құпия қалуды ойламайтын және қажет етпейтін жағдайларды қамтиды. Мысал үшін, саясаткерлер, белгілі мемлекеттік қызметкерлер, я болмаса, қоғам қайраткерлерінің құпия қалуы мүмкін бола бермейді, өйткені олардың айтқан сөзі, пікірі көбінесе олардың кім екенін бірден аңғартып қояды. Танымал кісілерге қамқорлық көрсету, яғни олардың зерттеушімен әрекеттесуінен тиюі мүмкін зиянды болдырмау немесе мейлінше азайтуды қарастыруға болады. Мәселен, оларға материалмен жарияланғанға дейін алдын ала танысуға мүмкіндік беру қамқорлық шарасы бола алады (Sieber & Tolich, 2013, p. 166.).

Нормадағы «есеп беруге байланысты жағдай» деп білім зерттеушісінің іскерлік/корпоративті және т.с.с. мәліметтерді талдау, мониторингтеу мақсатында есептік материалдарды әзірлеуін айтамыз (мысалы, кәдімгі оқыту тәжірибесін, білім беру бағдарламаларын және сыныпты басқару әдістерін зерделеу; ұйым қызметінің белгілі бір бағытының тиімділігін талдау, т.б.).

¹⁹ Глоссарийдан «зерттеудің қауқарсыз қатысушылары» ұғымының анықтамасын қараңыз.

²⁰ Толығырақ білу үшін «6.4. Зерттеудің қауқарсыз қатысушыларымен жұмыс» параграфын оқыңыз.

- 6.3.11. Білім зерттеушісі ақпаратты келісімді жазбаша алған жағдайда, тиісті құжатқа зерттеуге қатысушының және/немесе оның заңды өкілінің қол қоюын қамтамасыз етуге тиіс. Ақпаратты келісімнің алынғанын растайтын құжаттар ғылыми жетекшіде құпия режимде сақталуға міндетті.
- 6.3.12. Білім зерттеушісі зерттеуге қатысуға келісім берген адамның кейін жоба барысында одан бас тартатын болса, оның мұндай шешімін уақытқа, я болмаса уәжісіне қарамастан түсіністікпен, оң қабақпен қабылдауға міндетті.
- 6.3.13. Білім зерттеушісі зерттеудің әлеуетті қатысушысына немесе оның заңды өкіліне²¹ жоба басталмастан бұрын, оны жүргізу кезінде не одан кейін бұл қызмет туралы кез келген сұрақ қоюына мүмкіндік беруге міндетті.
- 6.3.14. Бұл ретте білім зерттеушісі зерттеудің әлеуетті қатысушысын қызықтыратын мәліметті ұсынарда оның тұрғылықты жерін, әлеуметтік жағдайын және тілдік дағдыларын ескеруі тиіс.
- 6.3.15. Білім зерттеушісі зерттеуге қатысушылар дерегінің құпиялылығын сақтау шараларын, кей жағдайларда құпиялылық шекараларының барын анықтап, оларды әлеуетті қатысушылармен бірге ашық талқылайды.²²
- 6.3.16. Білім зерттеушісі бала ата-анасының немесе заңды өкілінің құқықтары мен міндеттерін ескеруі тиіс. Зерттеушінің бұл міндетіне баланы зерттеуге араластырмас бұрын оның ата-анасынан не заңды өкілінен рұқсат алу сияқты талаптар жатады.

Ата-ана өз баласының заңды өкілі болып табылады, кез келген жеке және заңды тұлғалармен қарым-қатынас кезінде, соның ішінде сот процесінде баласының құқықтары мен мүдделерін арнайы өкілеттісіз қорғайды (ҚР НЕОК, 2011, 71-баптың 1-тармағы).

²¹ Глоссарийдан «зерттеуге қатысушының заңды өкілі» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

²² Құпиялылық шекаралары (құпиялылықты шектеу жағдайлары) туралы толығырақ «6.5. Құпиялылық сақтау және дерекке қол жеткізу» параграфынан біліңіз.

- 6.3.17. Білім зерттеушісі ақпаратты келісімді жазбаша алудан бас тартып, ауызша келісімнің жеткілікті болатыны туралы шешім қабылдауы мүмкін, егер:
- зерттеуден оның қатысушыларына зиян тию тәуекелі минимумынан төмен болса;²³
 - ақпаратты келісімнің жазбаша алынуы зерттеуге қатысушының(-лардың) қауіпсіздігін қамтамасыз етуге еңсерілмес кедергі келтірсе;
 - зерттеуші жеке адамдар туралы жалпыға қолжетімді ақпаратты пайдаланса.²⁴
- 6.3.18. Білім зерттеушісі ақпаратты келісімді жазбаша алудан бас тартуды Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитеттің мақұлдауын талап ететін және ережеден тыс, сирек жағдай екенін мойындайды.
- 6.3.19. Егер білім зерттеушісі 6.3.17 тармағында аталған және т.с.с. жағдайларда ақпаратты келісімді жазбаша алу орындылығы жайында күмәнданса, онда ол Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитетпен кеңесуі керек.
- 6.3.20. Білім зерттеушісі ақпаратты келісімнің ауызша алыну қажеттілігін, демек, әлдебір (мәдениет, білім, т.с.с. сипаттағы) себептермен жазбаша келісімді алудың мүмкін еместігін Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитетке дәлелдеп, оның мақұлдауын алуы тиіс. Білім зерттеушісі ақпаратты келісімді ауызша алу кезінде жазбаша келісу рәсіміндегідей зерттеудің әлеуетті қатысушысының ерік білдіруін тиісінше растай алуға міндетті (аудиожазба).

Ауызша ақпаратты келісім алу сценарийінің үлгісін Назарбаев Университеті Ғылыми зерттеулердің институционалдық әдеп комитетінің нұсқаулықтары мен материалдарынан қараңыз (НУ ҒЗИӘК, қ/к).

²³ Глоссарийдан «зерттеуден зиян тию тәуекелі» ұғымының анықтамасын және мұндай тәуекел түрлерінің (минимумынан жоғары, төмен) түсіндірмесін оқыңыз.

²⁴ Интернеттегі жалпыға қолжетімді мәліметтерді ақпаратты келісімсіз пайдалану ерекшеліктерін «6.7. Цифрлық зерттеу әдебі» параграфында оқыңыз.

- 6.3.21. Егер зерттеуге қатысуға ақпаратты келісімін берген адам кейін оған қатысуын тоқтату туралы шешім қабылдаса (кез келген сәтте зерттеуден бас тарту құқығы), білім зерттеушісі ақпаратты келісім құжатын (келісім жазбаша берілгенде) немесе аудиожазбаны (келісім ауызша берілгенде) жоюға тиіс.

6.4. Зерттеудің қауқарсыз қатысушыларымен жұмыс

Білім зерттеушісі зерттеудің әдіснамасына және белгілі бір себептерге байланысты әртүрлі адамдармен қарым-қатынасқа түседі. Зерттеуге қатысатын кейбір адамдар жасы, денсаулығы, физиологиясы, мүлкі, әлеуметтік мәртебесі және т.б. жағдайларға орай қауқарсыз деп танылуы мүмкін. Олай болса, қатысушылардың бұл категориясы білім зерттеушісі тарапынан көбірек қамқорлықты қажет етеді.²⁵

Зерттеуге қатысатын адамның қауқарсыздығы арнайы дәлелмен негізделуі керек. Білім зерттеушілері зерттеудің қауқарсыз қатысушыларының мүддесін жобаның барлық кезеңдерінде қосымша шаралар арқылы қорғауға міндетті.

- 6.4.1. Білім зерттеушісі жоспарланған зерттеуің барлық қауқарсыз әлеуетті қатысушыларын ескеріп, оларға зерттеуге қатысудан тиюі мүмкін ықтимал зиянды мейлінше азайту, болдырмауға бағытталған барлық қосымша шараларды, соның ішінде заңнамада көрсетілгендерін қолға алуы тиіс.
- 6.4.2. Білім зерттеушісі жобаға қауқарсыз қатысушыларды тарту туралы шешім қабылдағанда, олардың мүдделерін, қоғам игілігі мен зерттеу мақсаттарын басшылыққа алуы керек. Мұнда білім зерттеушісі қатысушылардың бұл категорияларының тәуелділік жағдайы мен материалдық қиындықтарына орай келісім алу жеңілдігі, я болмаса сенгіштігі туралы ойламайды.
- 6.4.3. Білім зерттеушісі әлеуетті қатысушыларды қауқарсыз адамдар арасынан іріктеген кезде қатысу еріктілігі мен олардың қауіпсіздігіне кепілдік беру үшін ерекше шаралар қолдануы тиіс. Мұндай шараларға келесілерге ұқсас әрекеттер жатады:

²⁵ Глоссарийдан «Зерттеудің қауқарсыз қатысушылары» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

- a. зерттеуге балаларды (кәмелетке толмағандарды)²⁶, қамқорлықтағы немесе біреудің асырауындағы ересектерді тартқанда ақпаратты келісімді олардың заңды өкілдерінен де алу;
- b. тұрмысы төмен адамдармен жұмыс істеген кезде зерттеудің қатысушылар үшін нақты пайдасын (игілігін) қайта-қайта түсіндіру;
- c. білім деңгейінің жеткіліксіздігінен немесе басқа себептермен (жасы, мәдениетінің ерекшелігі, т.б.) зерттеу мәліметтерін қабылдауға қиналатын адамдармен жұмыс істегенде олардың ақпаратты келісімді дұрыс түсінуі үшін оқыту әдістерін пайдалану²⁷;
- d. бағынысты/тәуелді жағдайдағы адамдармен (қарамағындағы қызметкерлер, студенттер, т.б.) жұмыс істегенде зерттеушілік жобаға қатысуға қалың көпшілікке шақыру жолдау;
- e. зерттеуге қатысушылардың мәдени, тілдік және этникалық ерекшеліктерін білетін және олармен жұмыс істеу дағдылары бар аудармашының қызметіне жүгіну;
- f. егер зерттеуге буллингтен жаппа шеккен және т.с.с. қиындықты басынан өткерген адамдарды қатыстыру жоспарланған болса, мұндай адамдармен оңтайлы жұмыс істеу техникаларын меңгеру.

Буллинг немесе қорлау дегеніміз – әлеуметтік билігі мен дене күшінің басым түсуін пайдалана отырып, өзгеге қасақана, қайта-қайта озбыр мінез көрсету (Бочавер және Хломов, 2013, с. 149).

- 6.4.4. Зерттеуге қауқарсыз әлеуетті қатысушының заңды өкілі²⁸ болған жағдайда білім зерттеушісі осы өкілдің өкілеттігін белгілеуге және одан ақпаратты келісім алуға міндетті. Заңды өкілі келіскен жағдайда ақпаратты келісім зерттеудің

²⁶ Балалардан ақпаратты келісім алудың ерекшелігі жөнінде «6.3. Ақпаратты келісім» параграфында оқыңыз.

²⁷ Глоссарийдан «зерттеудің қауқарсыз қатысушыларымен жұмыс жасаудағы оқыту әдістері» туралы оқыңыз.

²⁸ Глоссарийдан «зерттеуге қатысушының заңды өкілі» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

қауқарсыз қатысушысынан сұралады. Осылайша, зерттеуге қатысу жайындағы соңғы шешімді қабылдау құқығы тек қатысушының өзіне тиесілі болады.

- 6.4.5. Білім зерттеушісі зерттеуге қатысушылардың қауқарсыздық сипатына (науқастық, тәуелділік, АИТВ²⁹-инфекциясы, экономиканың «сұр» секторындағы жұмыс, күйзеліс, т.б.) байланысты олардың жеке деректерінің құпиялылығын сақтауға әлдеқайда қатаң талаптарды және Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитеттің осы адамдармен жұмыс кепілдемелерін ескереді.

Экономиканың «сұр» (бейформалды) секторы дегеніміз – заңмен рұқсат етіле тұра, ресми статистика есепке алмайтын экономикалық қызмет (көбінесе шағын бизнес). Бұл секторда негізінен кәдімгі тауарлар өндіріліп, қарапайым қызмет түрлері көрсетіледі («ақ» экономикадағыдай), десе де өндірушілер лицензия, салық және т.с.с. төлемдерді өтегісі келмей, ресми есепті жүргізуден жалтарады (Латов, 2001, с. 11).

- 6.4.6. Егер қатысушылардың қауқарсыздығы зерттеу кезінде анықталса немесе қатысушы зерттеуге келісім бергеннен соң қауқарсыз болып кетсе, білім зерттеушісі не істеу керектігі жайында Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитетінен кеңес алуы керек. Бұл жағдайда қатысушы келісімінің өзектілігін мезгіл-мезгіл тексеріп отыруы қажет болуы мүмкін.

6.5. Құпиялылық сақтау және дерекке қол жеткізу

Кез келген зерттеудің мақсаты – жаңа білім – зерттеуге қатысатын адамдардың өз еркімен білім зерттеушісіне ұсынатын мәліметіне тәуелді. Мұндай мәлімет бұл адамдардың кәсіби және/немесе жеке өмірі, ішкі сенім-нанымы, құндылықтары мен іс-әрекеттеріне қатысты болуы мүмкін. Зерттеу сұрақтары зерттелушіде қорқыныш, мазасыздық, тіпті қымсыну сезімін тудыруы әбден мүмкін. Сол себепті зерттелуші жобаға

²⁹ АИТВ – адамның иммун тапшылығы вирусы.

қатысқаны жасырын (құпия) қалатынына неғұрлым сенімді болса, білім зерттеушісіне беретін жауаптары соғұрлым шынайы, риясыз болады.³⁰

Осы жайттан хабардан білім зерттеушісі жобаға қатысатын адамдардың құпиялылығын, яғни олардың жеке басы, өмірі туралы деректердің жасырын қалуына, зерттеу барысы мен ол біткеннен соң да қатысушылармен сенімді қарым-қатынасты сақтауға міндетті.

- 6.5.1. Білім зерттеушісі өзінің кәсіби қызметі шеңберінде пайдаланатын құпия ақпараттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін барлық сақтық шараларын қолға алуы керек.
- 6.5.2. Білім зерттеушісі зерттеуге қатысушылардан алған бүкіл деректерді ақпаратты келісім аясындағы міндеттемесіне сәйкес құпия деп қарастырады, бұл міндет аталған деректердің құпиялылығын сақтауға қатысты заңнамалық талап болмаса да орындалады. Құпиялылық талабы иесізденбеген барлық жеке деректерді сақтау режимін қамтамасыз етуді білдіреді.
- 6.5.3. Білім зерттеушісі осы ақпараттың дереккөзі болып табылатын зерттеу қатысушысы қайтыс болғаннан кейін де құпия ақпаратты таратпау жөніндегі міндетінен босатылмайды.

Кодексіміздің осы және тағы кейбір нормаларында ҚР 2013 жылғы «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» ҚР Заңымен салыстырғанда құпиялылықты сақтаудың әлдеқайда қатаң талаптары белгіленген. Мысал үшін, Заңның 22-бабының 2-тармағы бойынша «... үшінші тұлғаның (Ред. – яғни, білім зерттеушісінің) дербес деректерді қорғау жөніндегі міндеттері дербес деректерді жинаған кезден бастап туындайды және олар жойылған не иесіздендірілген кезге дейін күшінде болады». Ал біздің Кодекске сәйкес білім зерттеушісінің зерттеуге қатысқан адамдардың құпиялылығын сақтау міндеті ақпаратты келісім алу сәтінен, демек, зерттеу деректерін жинамастан бұрын туындайды және зерттеу нәтижелері таратылғаннан кейін де күшін сақтайды.

³⁰ Explorable. (n.d.). Privacy in Research. <https://explorable.com/privacy-in-research>

- 6.5.4. Құпия ақпаратқа қолы жететін барлық адамдардың, олардың ішінде ғылыми зерттеу тобының мүшелері мен ғылыми жобаның серіктес ұйымдары осы ақпараттың қауіпсіздігіне бірдей жауапкершілік көтеретінін білім зерттеушісі білуі керек. Осындай ақпаратқа қолжетімділікті шектеу үшін ғылыми жетекші қолда бар материалдық жеткізгіштерде деректерді сақтау мен қорғаудың заманауи жүйелерін енгізу үшін барынша әрекеттенуі қажет.
- 6.5.5. Білім зерттеушісі зерттеу қатысушыларының жеке деректерін, сондай-ақ зерттеу тобының басқа мүшелері немесе кез келген ұйым ұсынған деректерді пайдалану кезінде құпиялылықты қамтамасыз ету қажеттігін есте ұстауы қажет. Зерттеуге қатысқан адам өзі туралы жеке деректердің жоба нәтижелері жайындағы жарияланымда міндетті түрде иесіздендірілген түрде берілетініне шүбәсіз сенуі керек.

ҚР 2013 жылғы «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңының 9-бабының 6) тармақшасында зерттеудің әлеуетті қатысушысының немесе оның заңды өкілінің келісімінсіз жеке деректерді «жинау, өңдеудің» мүмкіндігі көзделген. Ол «адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөніндегі Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптары сақталған жағдайда ғылыми ... немесе өзге де шығармашылық қызметті жүзеге асыру» жағдайы ретінде тұжырымдалған. Бұл заңнамалық норманы біздің Кодексіміз тұрғысынан қарастыра келе, аталмыш құқықтық мүмкіндікті зерттеуге қатысушылардың құпиялылығын сақтай отырып қана пайдалануға болады деп есептейміз.

- 6.5.6. Білім зерттеушісі құпия ақпараттың сақталуын қамтамасыз етудің заманауи және тиімді әдістері туралы хабарын кеңейтуге тырысуы керек.
- 6.5.7. Білім зерттеушісі құпия ақпаратты қорғауды реттейтін нормативтік құқықтық актілер туралы білімін үнемі жетілдіріп отыруы қажет.

6.5.8. Білім зерттеушісі заңнамада адамның өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін қылмыстар, құқыққа қарсы әрекеттер, деректер мен жағдайлар туралы хабарлау міндеті көзделген жағдайларды (құпиялықты шектеу жағдайларын) қоспағанда, ақпаратты келісім аясында зерттеуге қатысатын адамның алдында құпиялық жөнінде алған міндеттерін орындайды.

Құпиялықты шектеу жағдайлары ҚР-дың қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерінде анықталған. Мысалы, Білім зерттеушісі келесі жағдайлардан хабардар болса, міндетті түрде құқық қорғау органдарына дереу хабарлауға тиіс:

– жеке тұлға ретінде – ҚР Қылмыстық кодексіне сәйкес «дайындалып жатқаны немесе жасалғаны анық белгілі кәмелетке толмаған адамның жыныстық тиіспеушілігіне қарсы ауыр қылмыс, аса ауыр қылмыс не дайындалып жатқаны анық белгілі терроризм актісі туралы» (ҚР ҚК, 2014, 434-бап);

– білім, денсаулық сақтау, халықты әлеуметтік қорғау ұйымдарының қызметкері ретінде – аталған ұйымдарда қылмыстық не әкімшілік құқық бұзушылық белгілері бар әрекеттерді (әрекетсіздікті) кәмелетке толмағандардың жасауы немесе оларға қатысты жасалу фактілері туралы, сондай-ақ ... осы ұйымдардан тыс жерде кәсіптік қызметіне байланысты өздеріне белгілі болған фактілер туралы (егер бұл іс-әрекеттерде ҚР Қылмыстық кодексінің 434-бабында көзделген, қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса)» (ҚР ӘҚБҚ, 2014, 127-1-бап).

Бұл міндеттердің орындалмауы аталмыш актілерде көзделген қатаң жазаға алып келеді. Заңнамада осы сияқты басқа жағдайлар көзделуі мүмкін. Яғни, білім зерттеушісінің атқаратын қызметіне және/немесе лауазымына байланысты құпиялықты сақтаудың өзге заңнамалық шектеулері болады.

6.5.9. Білім зерттеушісі жеке деректердің құпиялығын сақтамауға құқылы, егер:

а. олар жалпыға қолжетімді дереккөзден алынған болса;³¹

³¹ Интернет кеңістігінен алынған деректердің құпиялығын қамтамасыз етудің ерекшелігі туралы «6.7. Цифрлық зерттеу әдебі» параграфында оқыңыз.

- b. зерттеуге қатысқан адам өзі туралы ақпаратты жариялауға алдын ала келісім берген болса;
 - c. мәлімет қоғамдық орында немесе жария іс-шара барысында, зерттеуге қатысушы құпиялылық кепілділігі мен ақпаратты келісімді қажет етпеген жағдайда алынса.³²
- 6.5.10. Білім зерттеушісі зертеу нәтижелері жалпыға қолжетімді болғанға дейін зерттеу қатысушыларының жеке деректерін иесіздендіруі керек.³³
 - 6.5.11. Зерттеуге қатысқан адамдардың дербес деректерін қандай да бір себептермен жою мүмкін болмаған жағдайда мұндай деректерді беруге немесе жариялауға қатысушының рұқсат еткеніне көз жеткізу білім зерттеушісі үшін міндет. Егер рұқсат алу мүмкін болмаса, білім зерттеушісі жеке деректерді қолдану мүмкіндігінің қатаң шектелуін қамтамасыз етуі керек.
 - 6.5.12. Егер зерттеу деректерін дерекқорға енгізу жоспарланса, және бұл қор жоба қатысушыларынан деректі алып пайдалануға келісім алмаған тұлғаларға қолжетімді болса, онда білім зерттеушісі аталған қорға жеке деректердің енгізілмейтініне немесе деректердің тиісінше шифрланатынына/ иесізденетініне көз жеткізуі керек.
 - 6.5.13. Білім зерттеушісі құпия деректерді материалдық жеткізгіштерде сақтағанда, электронды байланыс арналары (интернет, интранет, т.б.) арқылы жолдағанда олардың цифрлық қорғалуын қамтамасыз ету қажеттігі туралы есте сақтауы тиіс.
 - 6.5.14. Зерттеуге қатысқан адамдардың жеке деректерімен жұмыс барысында білім зерттеушісінде зерттелетін мәселеге қатысы жоқ деректер кездесуі мүмкін. Мұндай деректер пайдаланылмайды, жария етілмейді және талқыланбайды.
 - 6.5.16. Егер деректерді қолдану барысында жеке деректер қажет болса, білім зерттеушілері зерттеуге қатысқан адамдардың құпиялылығын сақтау үшін деректерді тиісті шектеулермен қолжетімді ететін шараларды қол алуға тырысады.
 - 6.5.17. Білім зерттеушілері мәлімет алмасу мүмкін болғанда, оны зерттеу жоспарының ажырамас бөлігі ретінде қарастыруы керек.

³² «6.3. Ақпаратты келісім» параграфында 6.3.10 тармағының түсіндірмесін оқыңыз.

³³ Глоссарийдан «зерттеуге қатысушының жеке деректерін иесіздендіру (деидентификация)» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

6.6. Зерттеу нәтижелерін жариялау мен тарату

Зерттеу нәтижелерін жариялау зерттеушілік жобаның қорытынды кезеңі болып табылады. Бүгінгі таңда зерттеу деректеріне сүйеніп жарық көрген еңбектер – білім зерттеушісінің академиялық ортадағы табыстылығын танытатын негізгі көрсеткіштердің бірі.

Зерттеудің кез келген сатысы сияқты ғылыми жарияланым белгілі бір ережелер мен талаптар бойынша әзірленуі керек. Бұл нормалар қолжазбаны баспаға дайындауды және баспамен жұмыс жасау кезеңдерін қамтиды.

- 6.6.1. Білім зерттеушісі зияткерлік өнім авторларының тізіміне тек оны дайындауға елеулі үлес қосқан адамдардың енгеніне көз жеткізуі керек.
- 6.6.2. Білім зерттеушісі зияткерлік өнімге елеулі үлес қосқан адамдардың барлығы кәсібі, қоғамдағы мәртебесі немесе т.б. сипаттамаларына қарамастан, автор ретінде әділ көрсетілгеніне көз жеткізуі қажет.
- 6.6.3. Білім зерттеушісі есте сақтауға тиіс қағидалар:
 - a. өзгенің туындысына автор немесе бірлескен автор болуға келісімшарт немесе басқа да міндеттеме арқылы кепілдік беруге болмайды;
 - b. авторлықты әділ мойындауға кедергі жасайтын кез келген келісім жасасуға жол берілмейді;
 - c. бөгде кісінің зияткерлік өнімінің авторлығын иемденуге болмайды;
 - d. авторлар қатарында көрсетілген кез келген адам осындай тізімге енгізуге өзінің келісімін беруі тиіс.
- 6.6.4. Білім зерттеушісі зияткерлік өнімде көрсетілген авторлардың тәртібі авторлық ұжым мүшелерінің қосқан үлесінің елеулігімен анықталатынына көз жеткізуі тиіс.
- 6.6.5. Зерттеуге қатысушының академиялық мәртебесі немесе еңбек/зерттеу тәжірибесінің кез келген көрсеткіші оны зияткерлік өнімнің бірінші авторы етіп көрсетуге негіз болмайтындығын білім зерттеушісі есте ұстауы тиіс.
- 6.6.6. Авторлық ұжым мүшелерінің арасында іс жүзіндегі лауазымдарының ықпалымен «басшы–қызметкер» қарым-қатынасының орнауына жол бермеу керектігін білім зерттеушісі есте ұстауға тиіс.

- 6.6.7. Білім зерттеушісі студентпен бірлесіп жұмыс жасағанда, негізінен диплом немесе диссертация жұмысынан туындайтын зияткерлік өнімнің бірінші авторы осы студент болып көрсетілетіндігін есте ұстауы тиіс.
- 6.6.8. Білім зерттеушісі өзінің студенттері мен әріптестеріне олардың білімі, кәсіби дайындығы мен тәжірибесіне сүйене отырып, өздігінен орындай алатын міндеттерді ғана сеніп тапсыра алады, басқа міндеттерді тек тәлімгердің тікелей бақылауымен ғана тапсыруға болады.
- 6.6.9. Қолжазбаны дайындауға қатыса тұра, үлесі елеулі деуге болмайтын адамдардың барлығы зияткерлік өнімнің «Ризашылық» атты бөліміне көрсетілетінін білім зерттеушісі есте ұстауы қажет.
- 6.6.10. Егер авторлық ұжымның басқа өкілдері ғылыми жобаның қайсыбір нәтижелерін шамадан тыс талғамдылықпен таратса я болмаса жаңылысатындай таратса, онда ғылыми жобамен айналысатын авторлық ұжымның әрбір мүшесі, сонымен қатар жобаның демеушісі бұл жобадан жария түрде бас тартуға құқылы екендігін білім зерттеушісі есте сақтау қажет.
- 6.6.11. Білім зерттеушісі өзінің зияткерлік өнімінің толықтай бірегей зерттеудің нәтижесі екендігіне көз жеткізуі тиіс.
- 6.6.12. Білім зерттеушісі қолжазбаны жариялауға ұсынған кезде оның қолжазбасының басуға алғаш рет беріліп отырғандығына кепілдік беруі тиіс.
- 6.6.13. Білім зерттеушісі қолжазбаны бір мезгілде бірнеше баспаға жібермеуі тиіс. Қолжазбаны басқа баспаға тек алдыңғы баспа ресми түрде бас тартқаннан кейін ғана жіберуге болады.
- 6.6.14. Білім зерттеушісі өзінің жарияланған туындысында айтарлықтай қателік немесе олқылық тапқан жағдайда, ол осы туындыны жариялаған баспаға дереу хабарлауға міндетті.
- 6.6.15. Егер баспа өздігінен немесе үшінші тараптың көмегімен жарық көрген еңбекте айтарлықтай қателік немесе олқылық тапса, білім зерттеушісі осы баспамен олқылықтың орнын толтыру үшін міндетті түрде бірлесіп қызмет етуге міндетті.

6.7. Цифрлық зерттеу әдебі

Интернетті зерттеу қызметінің ерекше бір ортасы десе болады, өйткені ол зерттеуге қажетті деректердің көзі, оларды жинау құралы және сақтайтын орны рөлін атқарады. Интернет кеңестігінің жария болуына қарамастан білім зерттеушісі цифрлық зерттеулер өткізгенде зиян тию тәуекелін басқару, қатысу еріктілігі, авторлық құқық пен құпиялылықты сақтау сынды мәселелерге ерекше мән беруі керек.

Цифрлық зерттеулерді жоспарлап өткізу талаптарын нормалау зерттеу әдебінің біршама жаңа бағыты болып саналады. Бұл параграфта білім және психология салаларындағы шетелдік цифрлық зерттеулерде қолданылатын кейбір нормаларын Қазақстан контекстісіне бейімдеуге әрекет жасалды.

- 6.7.1.** Білім зерттеушісі мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінде қамтылған әлеуетті қатысушылардың дербес деректерін жинау және өңдеу құқығын алу үшін «электрондық үкіметтің» веб-порталы арқылы немесе өзге де тәсілмен заңнамаға қайшы келмейтін қорғау іс-әрекеттерінің элементтерін қолдана отырып, оған қатысушылардың келісімін алуға тиіс. Бұл жағдайда зерттеуге қатысушының бұған дейін берген келісімін қайтарып алу жағдайы да осындай тәртіппен жүзеге асырады.

Кодекстің бұл нормасы ҚР «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңына сәйкес тұжырымдалған. Заңда білім зерттеушілері «үшінші тұлғалар» ұғымына сәйкес келеді (ҚРЗ, 2013, 8-баптың 1-ші және 3-тармақтары, 10-баптың 4-тармағы), ал жеке (дербес) деректерді өңдеу деп осы деректерді жинақтау, сақтау, өзгерту, толықтыру, пайдалану, тарату, иесіздендіру, бұғаттау және жоюға бағытталған іс-әрекеттерді айтады (ҚРЗ, 2013, 1-баптың 12) тармақшасы).

- 6.7.2. Білім зерттеушісі цифрлық зерттеуді жүргізу туралы шешім қабылдарда, оның қоғамдық маңызына және зерттеудің әлеуетті қатысушыларына әсер етуі мүмкін тәуекелді басқару мүмкіндігінің барына көз жеткізуі тиіс. Егер зерттеу тәуекелі минимумынан жоғары болып, ал цифрлық формат оны одан бетер ушықтырса, онда зерттеуші өз жобасын кәдімгі («бет-бет») форматқа ауыстыру мүмкіндігін қарастырғаны жөн.
- 6.7.3. Егер интернеттегі деректер көпшіліктің қолдануына, үшінші тарапқа беру мүмкіндігін шектемей жарық көрсе, ал веб-дереккөзді қолдану шарттарында тыйым болмаса, білім зерттеушісі бұл деректерді автордың және/немесе веб-дереккөздің ақпаратты келісімінсіз зерттеу мақсатына жарата алады.

ҚР «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңында халыққа толық және сенімді ақпаратты Интернет-ресурстар, БАҚ немесе басқа тәсілдер арқылы жеткізуге тиіс «ақпарат иеленушілердің» тізімі бекітілген (негізінен мемлекеттік органдар мен заңды тұлғалар). Осы ұйымдардың Интернет-ресурстарында орналастырылуға тиіс статистикалық ақпарат, аналитикалық баяндамалар мен қызметіне жасалған шолулар, алқалы органдардың ашық отырыстарының стенограммалары және/немесе хаттамалары, халық арасында жүргізілген сауалнамалар, ақпарат алу үшін келіп түскен сұратулардың қорытындысы және т.с.с. материалдар осы Кодекстің 6.7.3 тармағында сипатталған деректерге сәйкес келеді. «Ақпарат иеленушілерінің» ұсынатын мәлімет лауазым иесінің жеке басын айқындауға мүмкіндік беретіндей көлемде жариялануы аталған Заң талаптарының бірі болып табылады (ҚРЗ, 2015, 8-бап; 9-бап 2-тармағының 4) тармақшасы; 16-бап).

- 6.7.4. Егер автордың қайсыбір жазбаны жариялаудағы уәжі (түрткісі) және/немесе жарияланымның сипаты анық болмаса, яғни бұл деректердің көпшіліктің қолдануына, үшінші тарапқа беруге және зерттеу мақсатында алып пайдалануға болатыны туралы күмән туса³⁴, білім зерттеушісі автордан ақпаратты келісім

³⁴ Мысалы, блогтарда, әлеуметтік желілерде, пікірталас онлайн форумдарында, жеке презентациялар мен кездесулерде жарияланған деректер.

алуға тырысады. Бұл ретте зерттеуге қатысушы ретінде домен/аккаунттың иесі болып табылатын жеке адам қарастырылады, себебі оның интернеттегі есімі мен аватары ойдан шығарылған болуы мүмкін.

- 6.7.5. Егер веб-жарияланым (пост және т.с.с. жазба) авторы оны қайтарып алса/жойса, онда білім зерттеушісі бұл жарияланымның деректерін пайдаланбауы тиіс. Егер зерттеуші деректер жиналған соң жарияланымдардың статусын қадағалай алмаса, онда оларды ашып қараған күндегі мәртебесін мәлімдеп қолданғаны жөн (үлгілері – «бұл деректер жұртшылыққа [күні] қолжетімді болған», «деректер көпшіліктің назарына [күні] жария болған түрінде келтіріп отыр») (BERA, 2018, p. 18).
- 6.7.6. Білім зерттеушісі цифрлық зерттеуде дәстүрлі «бетпе-бет» зерттеуіндегідей қауқарсыз қатысушылардан ақпаратты келісім алуға ерекше сақтықпен қарауы қажет. Бұл ретте заңды өкілдерінің келісімін интернет кеңістігінде және/немесе одан тыс алуға болады.
- 6.7.7. Сандық цифрлық зерттеу жүргізерде білім зерттеушісі әлеуетті қатысушының онлайн-сауалнаманы толтыруға келісімін қалай беретіні және одан кейін қалай бас тарта алатыны (немесе анонимді сауалнама болса, электронды нысанды жолдағаннан кейін кері қайтарып алудың мүмкін болмайтыны) туралы ақпаратты ұсынуға міндетті.

Зерттеуге қатысуға келісімді білдіру үшін сауалнама нысанының тиісті торкөзінде таңба («жалауша», «құс» белгісін) қою мүмкіндігінің болуы әдептік тұрғыдан оңтайлы тәжірибе болып саналады (British Psychological Society, 2013, p. 28).

- 6.7.8. Білім зерттеушісі интернет кеңістігінен алынған деректерді құпия сақтаудың күрделілігін нақты бағалап, оларды анонимдеу шараларын қолдануы керек (мысалы, сапалы цифрлық зерттеу барысында жиналған дәйексөздерді өзгертіп жазу).

7. Зерттеу жүргізетін ұйымдардың жауапкершілігі

Білім зерттеушісінің әдеп нормаларының ойдағыдай орындауы үшін зерттеу жүргізетін ұйымдарда³⁵ зерттеу ортасы қалыптасуы керек. Мұндай орта қауіпсіз, инклюзивті және ашық болғаны жөн, яғни зерттеушілер туындайтын дилеммамен бүкпей бөлісе алатын, кеткен қатені қорықпай, шынайы талқыға салатын, осылайша жеке жауапкершілігі мен есептілігін сезінетіндей болуы керек (no blame culture³⁶) (Netherlands Code of Conduct for Research Integrity, 2018, p. 20).

Бұл бөлімдегі параграфтар зерттеу жүргізетін ұйым басшыларының білім зерттеушілері қызметін қолдау мен ынталандыру жөніндегі негізгі міндеттерін сипаттайтын нормалардан тұрады.

7.1. Зерттеу әдебінің сақталуына жағдай туғызу

Зерттеу әдебінің сақталуына жағдай туғызу жұмысын шартты түрде екіге бөлуге болады: 1) зерттеу қызметін жауапты басқару және 2) ұйым ішінде әдептік сараптаманы нақты рәсімдер түрінде жолға қою.

Бұл параграф негізінен зерттеу қызметін жауапты басқару мәселелеріне арналған, атап айтқанда, зерттеу жүргізетін ұйымдардың тиісті институциялық саясат пен тетіктерді құруы, білім зерттеушілерін оқыту мен олардың біліктілігін арттыру, деректерді басқару жүйелерін дамытып қолдау және зерттеу нәтижелерін тарату.

7.1.1. Ұйым ішінде қолайлы зерттеу ортасын қалыптастырып дамыту мақсатында зерттеу әдебіне қатысты қолданыстағы нормативтік құқықтық актілердің талаптары анықталып, осы Кодекстің ұстанымдары мен нормаларына сәйкес келетін ішкі ережелер мен нұсқаулықтар әзірленіп, қабылданып, қолдануға дайын болуға тиіс.

7.1.2. Ұйым:

a. зерттеуден зиян тию тәуекелдерін бағалау мен басқарудың маңызын (зерттеуге қатысатын адамдар мен зерттеушінің өзі үшін қажеттілігін) түсінуі үшін зерттеумен айналысатын әр-

³⁵ Глоссарийдан «зерттеу жүргізетін ұйымдар» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

³⁶ No blame culture (ағылшынша «кінәламау мәдениеті») – кінәлімі емес, шешімді іздеу мәдениеті.

- бір қызметкер, студент пен докторанттың зерттеу әдебі бойынша тиісті оқудан жүйелі түрде өтуін;
- b. зерттеу жобаларының ғылыми жетекшілерінің және зерттеу әдебін ілгерілету мен әдептік қарама-қайшылықтар бойынша кеңес беру қызметі жүктелетін қызметкерлердің арнайы (тереңдетілген) оқудан өтуін қамтамасыз етуге міндетті.

Мәселен, Назарбаев Университетінде зерттеу әдебі комитетінің мүшелері, ғылыми жетекшілер мен зерттеуге араласатын қызметкерлер «Collaborative Institutional Training Institute» (CITI) онлайн оқыту бағдарламасы бойынша тиісті курстардан өтуге міндетті. Осы Кодекстің жариялану уақытына таман Назарбаев Университетінің Жоғары білім беру мектебі KERA-мен бірлесіп, елімізде педагог кадрларды даярлайтын 7 университеттің қызметкерлеріне адамдар қатысуымен жүргізілетін зерттеу әдебінің негіздері бойынша арнайы курстарды өткізді. Курс сертификаты бірлескен зерттеу жобаларына қатысуға құқық береді және зерттеуді әдеп тұрғысынан оңтайлы жүргізуге қажетті білім-дағдының барын растайды.

- 7.1.3. Ұйым ішінде зерттеушілік жобалардың ғылыми жетекшілерінің жауапкершілігі нақтылануы керек, атап айтқанда, әдептік реттеу рәсімдерінің орындалуы, мүдде қайшылығын басқару, зерттеу тобы мүшелерінің зерттеу кезеңдері туралы хабардар болуы, бір-бірімен тиімді әрекеттесуі және т.б. қатысты міндеттері айқын болуы шарт.
- 7.1.4. Зерттеу әдебінің ұстанымдары мен нормаларының сақталуын қамтамасыз ету үшін, тиісті мониторинг жүргізу, келіп түскен сұрақтар мен өтініштерді қарау, ақыл-кеңес үшін ұйымдар өз ішінде Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитетті құра алады немесе осындай органы бар ұйымға жүгіне алды.³⁷
- 7.1.5. Ұйым ішінде жаңа білім зерттеушілеріне тиісті біліктілігі мен жұмыс тәжірибесі бар, соның ішінде зерттеу әдебінен хабардар тәлімгерлер ұсынылуы тиіс.

³⁷ Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитеттің қызметі, мүшелері мен рәсімдерінің сипаттамасын «7.2. Әдептік сараптама» параграфынан оқыңыз.

- 7.1.6. Ұйым ішінде зерттеу деректерін басқару саясаты әзірленуге тиіс. Мұндай саясат деректердің қомақты мөлшерін қауіпсіз, құпиялы, ыңғайлы және ұзақ мерзімге сақтау, пайдалану және тарату жөніндегі талаптарды, сондай-ақ осы деректерді өзге мүдделі білім зерттеушілерімен алмасу рәсімдерін қамтуы керек.
- 7.1.7. Білім зерттеушілері ұйым ішінде тиісті зерттеу инфрақұрылымымен³⁸ жабдықталуы тиіс.
- 7.1.8. Ұйым білім зерттеушісінің зерттеу нәтижелерін тарату талпыныстарына ұйымдастыру және т.с.с. сипаттағы шаралармен жәрдемдесуге тиіс (мысалы, дөңгелек үстел өтетін орын бөлу, жеке веб-сайтын немесе ұйым веб-сайтында қосымша элемент жасап беру, PR іс-шараларын өткізуді қаржыландыру, т.б.).
- 7.1.9. Ұйым ішінде білім зерттеушілері әзірлеуге атсалысқан зияткерлік өнімге³⁹ деген мүліктік емес және мүліктік жеке құқықтардың әділ қорғалуын қамтамасыз ету – міндет.

ҚР «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңына сәйкес авторды оның мүліктік емес жеке құқықтарынан (авторлық, есімінің аталуы, автордың беделін қорғау, халыққа жария ету, кері қайтарып алу құқықтарынан) айыруға болмайтынына және мүліктік жеке құқықтарын өзге тұлғаларға беру шарттарын орындауға ерекше көңіл бөлу қажет (ҚРЗ, 1996, 15-ші, 16-баптар, т.б.).

7.2. Әдептік сараптама

Білім зерттеушісі өзінің зерттеушілік жобасының қоғам үшін маңызымен шабыттанатындықтан, зерттеуінің пайдасын (игілігін) әсірелеуге, ал одан қатысушыларға зиян тию тәуекелін кемітіп көрсетуге бейім болып тұрады. Осыған байланысты зерттеуде қатысушы адамдардың қаншалықты қорғалғанын және зерттеу әдебінің басқа да талаптарының орындалғанын әділ бағалайтын сырт көз керек. Мінекей, осындай

³⁸ Глоссарийдан «зерттеу инфрақұрылымы» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

³⁹ Глоссарийдан «зияткерлік өнім» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

бағаны Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет⁴⁰ әдептік сараптамаға сүйеніп береді.

Бұл параграф әдептік сараптаманы өткізетін жұмыс органы мен оның рәсімдері туралы жалпы нормаларды қамтиды. Мұндай нормаларды практика жүзінде қолдану үшін зерттеу жүргізетін ұйымдар өз ішінде нақтыланған және контекстке сәйкес қағидаларды (ережелерді, регламенттерді) қабылдауы қажет болады.

Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет қызметінің фасилитация, яғни қолдау, жағдай туғызу сипатында орындалуы аса маңызды. Комитет ұсыныстарын басшылыққа алып, тиісінше құлшыныс білдіретін білім зерттеушілері әдетте өз зерттеушілік жобаларының әдептік сараптамадан ойдағыдай өтуіне қол жеткізеді. Аталмыш комитетті құратын ұйымдар бұл орган жұмысында төрешілдікке⁴¹, назардың қолдаудан қадағалауға ауысып кетуіне жол бермеуге тиіс.

Зерттеулерді әдеп тұрғысынан реттеудің халықаралық тәжірибесінің енуіне орай зерттеу жүргізетін ұйымдар, әсіресе жоғары оқу орындары үшін отандық тәжірибедегі үлгілердің маңызы зор. Бұл ретте 2012 жылдан бері Назарбаев Университеті Ғылыми Кеңесінің жанындағы қызмет ететін Ғылыми зерттеулердің институционалдық әдеп комитетінің ережелері мен регламенттері кәдеге жарайтыны сөзсіз (НУ ҒЗИӘК, к/к).

- 7.2.1.** 7.1.4 тармағына сәйкес құрылатын Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет келесі қызметтерді орындайды:⁴²
- а.** зерттеушілік жобаны әдептік сараптаудың қажеттілігі мен түрін анықтау (кеңейтілген немесе қысқа; 7.2.11, 7.2.12 тармақтарын оқыңыз);

⁴⁰ Глоссарийдан «зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет» ұғымының анықтамасын оқыңыз.

⁴¹ Төрешілдік – бюрократия, бюрократизм.

⁴² Кейбір жағдайларда Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитеттің құзырына «қақпашы» қызметі енгізілуі мүмкін (Глоссарийдан «қақпашыдан» рұқсат алу (gatekeeper permission) туралы оқыңыз). Мысалы, Комитетке білім беру ұйымдарындағы кәмелетке толмаған шәкірттермен зерттеу өткізу сұратуларына ресми жауап беру міндетін жүктесе болады.

- b. әдептік сараптама қорытындысы бойынша мына шешімнің бірін қабылдау – «мақұлданды», «өзгерістер енгізуді талап етеді» (шешіммен бірге негіздемесі келтіріледі), «қабылданбады» (білім зерттеушісі зерттеушілік жобаны түзетуден бас тартқан және/немесе зерттеу әдебін өрескел бұзған жағдайда⁴³);
- c. зерттеушілік жобаны іске асыруды тоқтата тұру (білім зерттеушісі Комитеттің әдептік сараптама қорытындысында берген ұсыныстарын орындамаған жағдайда);
- d. білім зерттеушісінің әдептік сараптаманы алып, соның негізінде зерттеушілік жобаға енгізген барлық өзгерістері мен толықтыруларын қарастыру;
- e. мақұлданған зерттеушілік жобаларды ішінара мониторингтеу;
- f. білім зерттеушілері тап болған қиындық, қарама-қайшылық, әдептік дилемма бойынша кеңес беру;
- g. өз қызметі туралы жыл сайын немесе ұйымның құзырлы инстанциясының⁴⁴ сұратуымен есеп беру.

7.2.2. Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитеттің қызметі ұйым ішінде қабылданған ережелерге сүйенуге тиіс. Бұл ережелерде білім зерттеушілерінің өтінімдерін бағалау рәсімдері, нұсқаулықтары мен критерийлерінің нақты сипаттамалары және қажетті құжаттардың нысандары болуы керек. Мұндай ережелер мен олардың қосымшалары жалпыға қолжетімді болуы, атап айтқанда, ұйым сайтына жүктелуі шарт.

Білім зерттеушісі Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитетке өтінімін берместен бұрын ондағы зерттеу тәуекелдерін, пайдасын және зерттеудің әлеуетті қатысушыларын қорғау шараларының қаншалықты жеткілікті болатынын өздігінен бағалай алуға мүмкіндігі болуы қажет. Білім зерттеушісінің жоба тәуекелдері мен игілігін өздігінен бағалау міндеттері «6.2. Зерттеуден зиян тию тәуекелі және зерттеу пайдасы» параграфында сипатталған.

⁴³ Мысалы, білім зерттеушісі әдептік сараптама өткізуге өтінімін зерттеуін аяқтағаннан соң жолдаса.

⁴⁴ Мысалы, ЖОО-да мұндай инстанция рөлін ЖОО-ның ғылыми кеңесі атқаруы мүмкін.

- 7.2.3. Зерттеу әдеби жөніндегі институциялық комитет кем дегенде 5 кісіден тұруы керек, олар осы ұйымда адамдардың қатысуымен зерттеулерді ең жиі ұйымдастыратын білім бағытының (тарауының) өкілдері болуға тиіс. Бұдан басқа, Комитет құрамы ұжым қызметкерлерін жыныс, тіл, мәдениет және басқа да белгілері бойынша мүмкіндігінше әділ қамтығаны жөн. Комитеттің бір мүшесі сырттан тартылуы да мүмкін.
- 7.2.4. Зерттеу әдеби жөніндегі институциялық комитет мүшелері қажетті біліктілікке ие бола отырып, әдептік сараптаманы өткізетін жұмыс органының қызметі туралы арнайы (тереңдетілген) оқудан өтуге міндетті.
- 7.2.5. Зерттеу әдеби жөніндегі институциялық комитет мүшелерінде қарауға ұсынылған зерттеушілік жобасын ойдағыдай сараптауға құзыреттілігі жетпесе (арнайы құзыреттілікті қажет етсе), Комитет әдептік сараптаманы жүргізуге сырттан сарапшы тартуына құқылы.
- 7.2.6. Зерттеу әдеби жөніндегі институциялық комитет мүшелері мүдде қайшылығын болдырмауға баса назар аударады. Егер Комитет мүшелерінің біреуінде әдептік сараптамаға ұсынылған жобаға қатысты мүдде қайшылығы болса, ол бұл қайшылығы туралы ашық мәлімдеп, дәл осы жоба бойынша талқылау мен шешім шығару барысына қатыспауға міндеттенеді.
- 7.2.7. Зерттеу әдеби жөніндегі институциялық комитеттің дербестігін (автономдығын) келесі қағидалар қамтамасыз етеді:
- a. комитетті құрған ұйымда немесе зерттеуді қаржыландыратын не қолдайтын ұйымда өкімдік функцияларға ие лауазымды тұлғалар Комитеттің мүшелері я төрағасы бола алмайды;
 - b. комитет мүшелерінің кем дегенде біреуі зерттеуді қаржыландыратын немесе қолдайтын ұйымға қатысы болмауы тиіс;
 - c. комитетті құрған және жұмыс органы ретінде ұстап отырған ұйымның басшылығы Комитет мүшелерінің зерттеушілік жобаларды сараптаудағы немесе басқа да қызметіндегі көзқарасына байланысты қудалануына жол бермеуге міндетті (WHO, 2011, Standard 4).
- 7.2.8. Зерттеу жүргізетін ұйымның ерекшелігі мен ауқымына қарай Зерттеу әдеби жөніндегі институциялық комитет құрылымдық бөлімшелер деңгейінде кіші комитеттерді құра алады.

Студенттердің ғылыми жобаларын уақтылы қарастыру үшін жоғары оқу орындарындағы Зерттеу әдеби жөніндегі институциялық комитет жанында әрбір факультетке (жоғары мектепке) арналған кіші комитеттері қызмет етуі мүмкін. Мәселен, Назарбаев Университетіндегі тиісті комитеттің мектептер деңгейінде жұмыс істейтін 5 кіші комитеті бар. Бұл ретте ірі комитет пен кіші комитеттердің зерттеушілік жобалардың тәуекел түріне және білім зерттеушілердің біліктілігіне қарай қызмет бөлінісіне баса назар аудару қажет.

- 7.2.9. Зерттеушілік жобалардың әдептік сараптамасында, әдетте, келесі аспектілер бағаланады:
- a. зерттеуден зиян тию тәуекелі мен оның пайдасы (игілігі) (ықтимал зиян түрлері, оны мейлінше азайту шаралары, күтілетін пайдаға орай тәуекелдің орындылығы);
 - b. зерттеудің әлеуетті қатысушыларынан ақпаратты келісім алу рәсімдері мен құжаттары;
 - c. зерттеудің қауқарсыз әлеуетті қатысушыларынан ақпаратты келісім алу рәсімдері мен құжаттары;
 - d. зерттеуге қатысатын адамдарды тарту мен іріктеу, зерттеу пайдасының (игілігінің) біркелкілігі, зерттеудің қауқарсыз әлеуетті қатысушыларының құқықтары мен мүддесін қорғаудың қосымша шаралары;
 - e. зерттеудің барлық кезеңдерінде деректер құпиялылығын сақтау рәсімдері;
 - f. зерттеу деректерін жинау, сақтау және талдау жоспарларының білім зерттеушісінің әлеуетті қатысушылар қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерімен сәйкестігі; білім зерттеушілерінің зерттеу деректерін жинау, сақтау және талдауға қатысты біліктілігі;
 - g. зерттеудің қауқарсыз әлеуетті қатысушыларының құқықтары мен мүддесін қорғаудың қосымша шаралары;
 - h. ғылыми жетекші мен зерттеу жобасы мүшелерінің біліктілігі, нормативтік құқықтық актілер мен ұйымның ішкі ережелерін сақтау.
- 7.2.10. Зерттеуге қатысудан тиюі мүмкін зиян түріне қарай Зерттеу әдеби жөніндегі институциялық комитет әдептік сараптама- ны толық немесе қысқарған құрамда өткізе алады.

- 7.2.11. Зиян тию тәуекелі минимумынан жоғары зерттеушілік жобалардың кеңейтілген әдептік сараптамасын өткізу талап етілгенде Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет толық құрамда жиналады.
- 7.2.12. Егер әдептік сараптамаға ұсынылған зерттеушілік жобаның зиян тию тәуекелі минимумынан аспайтын болса, Комитет төрағасы қысқа (жедел) сараптама⁴⁵ өткізу үшін комитеттің бір немесе екі мүшесін белгілейді.

7.3. Өтпелі ережелер

Осы Кодекс мазмұнынан көрініп тұрғандай, зерттеу жүргізетін ұйымдарда зерттеу әдебі толыққанды сақталуы үшін онымен шұғылданытын институциялық комитеттер болуы шарт («7.2. Әдептік сараптама» параграфын қараңыз). Жоғары оқу орындарының әрқайсысы үшін Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитеттің қызмет етуі қалыпты тәжірибеге айналғаны дұрыс.

Қазіргі кезде Қазақстанның зерттеу ұйымдарында (медициналық оқу орындарынан басқа) көбінесе аталмыш комитет қызмет етпейді. Мұндай комитеттердің ұлттық және институциялық деңгейде құрылып дамуы үшін ғылымның барлық салалары, сонымен қатар әлеуметтік ғылымдар бойынша зерттеулерді әдептік тұрғыдан реттеудің қазақстандық жүйесі орнауы қажет. Ондай жүйе үшін құқықтық базаны, регламенттер мен оқыту контентін айтпағанда, зерттеушілердің бойында тиісті құзыреттілікті қалыптастырып жетілдіру қажет болады. Бұл зерттеушілердің үздіктері кейін әдеп комитеттерінің құрамына енуі керек.

Аталған қиындықтарды түсіне отырып, Кодекс авторлары осы параграфта Зерттеу адалдығын сақтаудың қазақстандық жүйесі орныққанға дейін білім зерттеушілері мен зерттеу жүргізетін ұйым басшыларына зерттеушілік жобаларды әдептік сараптамадан өткізудің уақытша балама шараларын тұжырымдады.

- 7.3.1. Білім зерттеушісі жұмыс жасайтын ұйымда Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет болмаған жағдайда осы

⁴⁵ Мәселен, Назарбаев Университетінде қысқа (жедел) сараптама екі-төрт аптаның ішінде өткізіледі.

Кодекстің аталмыш комитетіне қатысты талаптарды орындау үшін төмендегі шаралардың бірін қолданса болады:

- a. әдептік сараптама алу үшін халықаралық тәжірибеге сәйкес зерттеу әдебі бойынша тиісті оқудан өткен білім саласының сарапшысына немесе сарапшыларына өтініш білдіру;
- b. әдептік сараптама алу үшін аталмыш комитеті бар басқа ұйымға өтініш білдіру.

7.3.2. Зерттеу жүргізетін ұйымдардың басшылығы осы Кодекстің Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитетті құру мен дамыту туралы талаптарды орындау үшін өтпелі кезеңде уақытша шара ретінде төмендегілердің бірін қолданса болады:

- a. әдептік сараптама қызметін ақылы көрсете алатын ұйымдармен серіктестік орнату;
- b. ұйым ішінде бір немесе бірнеше зерттеушілік жобалар үшін құрылатын уақытша (ad hoc) комитеттер құру;
- c. ұйым ішінде зерттеу әдебінің негіздерін және қыр-сырын меңгерген сарапшылар тобын құрып, олардың өз әріптестері үшін әдептік сараптаманы тәуелсіз және әділ жүргізуіне жағдай туғызу.

8. Дереккөздер

АОО НИШ (Автономная организация образования «Назарбаев интеллектуальные школы»). (2015). Этический кодекс проведения исследований в образовании.

<http://research.nis.edu.kz/wp-content/images/files/Концепция-проведения-исследований-Приложение-1-v-3.pdf>

Апресян, Р.Г., Кубарь, О.И. & Юдин, Б.Г. (2011). Аналитический обзор и проект Декларации для государств – участников СНГ об этических принципах научной деятельности. СПб.: Издательство НИИЭМ им. Пастера.

Бочавер, А., Хломов, К. (2013). Буллинг как объект исследований и культурный феномен. Психология. Журнал ВШЭ. № 3. С. 149–159.

<https://cyberleninka.ru/article/n/bulling-kak-obekt-issledovaniy-i-kulturnyy-fenomen>

Всемирная конференция по добросовестности в исследованиях. (2010). Сингапурское заявление о добросовестности в исследованиях. <https://wcrif.org/documents/302-ss-russian/file>

Қоңыратбай, Т. (қ/к)⁴⁶ Ә. Қоңыратбаев – 110 жыл! Ғұламалар ғибраты. http://www.rusnauka.com/43_DWS_2015/Istoria/4_203162.doc.htm

ҚР ӘҚБК (Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі). Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі (2014), 2014 жылғы 5 шілде, № 235-V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

ҚР ДСӘДМ. (2015). Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің «Тиісті фармацевтикалық практикаларды бекіту туралы» бұйрығы, 2015 жылғы 27 мамыр, № 392. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011506#z28>

⁴⁶ қ/к – күні көрсетілмеген.

ҚҚР ДСМ (Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі). (2019). Медициналық зерттеулер жүргізу қағидаларын, сондай-ақ зерттеу орталықтарына қойылатын талаптарды бекіту туралы, 2019 жылғы 4 мамыр, № ҚР ДСМ-64.
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1900018630>

ҚР ДСМ (Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі). (2018). In vitro диагностикасы үшін медициналық бұйымдарға клиникаға дейінгі (клиникалық емес) зерттеулер, клиникалық зерттеулер, клиникалық-зертханалық сынаулар жүргізу қағидаларын, сондай-ақ клиникаға дейінгі және клиникалық базаларға қойылатын талаптарды бекіту туралы, 2018 жылғы 2 сәуір, № 142 бұйрығы.
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800016768>

ҚР ҚК (Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі). (2014). Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 2014 жылғы 3 шілде, № 226-V ҚРЗ.
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

ҚР НЕОК (Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексі). Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексі (2011), 2011 жылғы 26 желтоқсан, № 518-IV.
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>

ҚРЗ (Қазақстан Республикасының Заңы). Қазақстан Республикасының «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңы (2015), 2015 жылғы 16 қараша, № 401-V ҚРЗ.
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000401>

ҚРЗ (Қазақстан Республикасының Заңы). Қазақстан Республикасының «Тұрғын үй қатынастары туралы» Заңы (1997), 1997 жылғы 16 сәуір, № 94.
http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000094_

ҚРЗ (Қазақстан Республикасының Заңы). Қазақстан Республикасының «Ғылым туралы» Заңы (2011), 2011 жылғы 18 ақпан. № 407-IV.
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000407>

ҚРЗ (Қазақстан Республикасының Заңы). Қазақстан Республикасының «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңы (2013), 2013 жылғы 21 мамыр. № 94-V.

<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094>

ҚРЗ (Қазақстан Республикасының Заңы). Қазақстан Республикасының «Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» Заңы (2015), 2005 жылғы 21 қараша. № 87.

http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000087_

ҚРЗ (Қазақстан Республикасының Заңы). Қазақстан Республикасының «Педагог мәртебесі туралы» Заңы (2019), 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI ҚРЗ, 1-бартың 1) тармақшасы.

<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000293>

ҚРЗ (Қазақстан Республикасының Заңы). Қазақстан Республикасының «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңы (1996), 1996 жылғы 10 маусым, № 6-I.

http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000006_

Латов, Ю.В. (2001). Экономика вне закона: Очерки по теории и истории теневой экономики. Москва: Московский общественный научный фонд, 2001, 284 с.

<http://ecsocman.hse.ru/text/19193046/>

МБА (Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы). (2018). Әдеп және академиялық адалдық кодексі.

https://law.apa.kz/образование-2/приказы-академии-о/kodeks_etiki

НУ ҒЗИЭК (Назарбаев Университеті Ғылыми зерттеулердің институционалдық әдеп комитеті) (қ/к).

<https://nu.edu.kz/kk/gylym/provosttyn-ofisi/ghylymi-zertteulerdin-institutsionaldyq-adep-komiteti>

Сарымсакова, Б.Е., Розенсон, Р.И. & Баттакова, Ж.Е. (2007). Руководство по этике научных исследований (методические рекомендации). Астана: Национальный научный центр материнства и детства, Казахская государственная медицинская академия МЗ РК.
<http://www.rcrz.kz/docs/etic/23..pdf>

Совет по правам человека ООН. (2012). Доклад Специального докладчика в области культурных прав Фариды Шахид. Право на пользование результатами научного прогресса и их практического применения (A/HRC/20/26).
<https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/HRC/20/26>

ЮНЕСКО (1999). Декларация о науке и использовании научных знаний.
http://www.unesco.org/science/wcs/declaration_r.pdf

AERA Code of Ethics: American Educational Research Association Approved by the AERA Council February 2011. (2011). *Educational Researcher*, 40(3), 145–156.
<https://doi.org/10.3102/0013189x11410403>

British Educational Research Association (BERA). (2018). Ethical Guidelines for Educational Research, fourth edition. *British Educational Research Association (BERA)*, 48.
<https://doi.org/10.1080/00031305.1984.10483191>

British Psychological Society. (2013). *Ethics Guidelines for Internet-mediated Research. British Psychological Society* (p. 28).
<https://doi.org/INF206/1.2013>

British Psychological Society. (2017). British Psychological Society Ethics Guidelines for Internet-mediated Research. *British Psychological Society*, 1–2.
<https://doi.org/INF206/1.2013>

De Guchteneire, P. (2004). Code of conduct for social science research. Paris: UNESCO.
http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/SHS/pdf/Soc_Sci_Code.pdf

Determining Whether IRB Review is Required for an Activity. (2019). <https://www.umass.edu/research/guidance/determining-whether-irb-review-required-activity>

DG Research and Innovation, E. (2018). *Ethics in Social Science and Humanities*. (Rep.).
doi:https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/6_h2020_ethics-soc-science-humanities_en.pdf

Frankenfield, J. (2020, January 29). How Personally Identifiable Information (PII) Works.
<https://www.investopedia.com/terms/p/personally-identifiable-information-pii.asp>

Grimes, R. (2019, August 22). What is personally identifiable information (PII)? How to protect it under GDPR.
<https://www.csoonline.com/article/3215864/how-to-protect-personally-identifiable-information-pii-under-gdpr.html>

González-Duarte, A., Zambrano-González, E., Medina-Franco, H., Alberú-Gómez, J., Durand-Carbaljal, M., Hinojosa, C. A., Aguilar-Salinas, C., & Kaufer-Horwitz, M. (2019). II. The Research Ethics Involving Vulnerable Groups. *Revista de Investigación Clínica*, 71(4), 217-225.
<https://www.medigraphic.com/pdfs/revinvcli/nn-2019/nn194a.pdf>

Humanities and Social Sciences Research Ethics Committee of University of KwaZulu-Natal. (2014). General Guidelines for the Ethics Review Processes http://research.ukzn.ac.za/Libraries/Research_Document/General_Guidelines_for_the_Ethics_Review_Processes.sflb.ashx

Institute of Medicine. 2015. Informed Consent and Health Literacy: Workshop Summary. Washington, DC: The National Academies Press.
<https://doi.org/10.17226/19019>

Is it Research: What is «Contributing to Generalizable Knowledge?» (2019).
<https://research.ncsu.edu/sparcs/files/2019/10/What-is-Research-and-Needs-IRB-Approval.pdf>

Is your project human subjects research, or not?... (2017).
https://oprs.usc.edu/files/2017/04/NHSR_v.10.26.17.pdf

Midasproject_go3pv6. (2019, May 27). Internet Mediated Research: Ethics and Consent in the Digital Age.
<http://www.midasproject.eu/2019/05/27/internet-mediated-research-ethics-and-consent-in-the-digital-age/>

NU IREC (Nazarbayev University *Institutional Research Ethics Committee*). (2018). *Institutional Research Ethics Committee Procedures* [PDF]. Article 1 «Definitions».
<https://nu.edu.kz/wp-content/uploads/2017/12/IREC-Procedures-20.02.2018-Posted-on-IREC-Webpage.pdf>

NU IREC (Nazarbayev University Institutional Research Ethics Committee). (2017). VI. Informed Consent in Human Subjects Research.
<https://nu.edu.kz/wp-content/uploads/2017/12/VI.-Informed-Consent-in-Human-Subjects-Research.pdf>

National Health and Medical Research Council (2018). Australian Code for Responsible Conduct of Research.
<https://www.nhmrc.gov.au/sites/default/files/documents/attachments/grant%20documents/The-australian-code-for-the-responsible-conduct-of-research-2018.pdf>

National Statement on Ethical Conduct in Human Research (2007) - Updated 2018. The National Health and Medical Research Council, the Australian Research Council and Universities Australia. Commonwealth of Australia, Canberra.
<https://www.nhmrc.gov.au/about-us/publications/national-statement-ethical-conduct-human-research-2007-updated-2018>

Netherlands Code of Conduct for Research Integrity, The Netherlands (2018):
<https://www.nhmrc.gov.au/sites/default/files/documents/attachments/grant%20documents/The-australian-code-for-the-responsible-conduct-of-research-2018.pdf>

Privacy in Research. (n.d.). <https://explorable.com/privacy-in-research>

Scottish Educational Research Association (SERA). (2005). Ethical Guidelines for Educational Research. <https://www.sera.ac.uk/wp-content/uploads/sites/13/2018/08/SERA-Ethical-GuidelinesWeb.pdf>

Sieber, J., & Tolich, M. (2013). *Planning Ethically Responsible Research*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781506335162>

Singh, S., & Wassenaar, D. (2016). Contextualising the role of the gatekeeper in social science research. *South African Journal of Bioethics and Law*, 9(1), 42. <https://doi.org/10.7196/sajbl.2016.v9i1.465>

The Economic and Social Research Council [ESRC]. (2015). Framework for research ethics. <https://esrc.ukri.org/files/funding/guidance-for-applicants/esrc-framework-for-research-ethics-2015/>

FIRI (The Finnish Research Infrastructure Committee). (2014). Finland's Strategy and Roadmap for Research Infrastructures 2014–2020 (approved on 17 December 2013). https://www.aka.fi/globalassets/awanhat/documents/firi/tutkimusinfrastruktuurien_strategia_ja_tiekartta_2014_en.pdf

UNESCO Division of Ethics of Science and Technology. (2006). *Interim analysis of codes of conduct and codes of ethics (SHS/2006/PI/H/5)*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147335/PDF/147335eng.pdf.multi>

University of Waterloo. (2015, November 17). Guidelines for conducting research within structures and gatekeepers. <https://uwaterloo.ca/research/office-research-ethics/research-human-participants/pre-submission-and-training/human-research-guidelines-and-policies/guidelines-conducting-research-within-structures-and>

World Health Organization (2011). *Standards and guidance for entities that establish research ethics committees*.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK310670/#ch2.s3>

What is the Institutional Review Board (IRB)? (2017, May 17).
<https://research.oregonstate.edu/irb/frequently-asked-questions/what-institutional-review-board-irb>

9. Қосымшалар

Ақпаратты келісім үлгісі⁴⁷

Кіріспе.

Сізге «_____» атты зерттеу жобасына қатысу ұсынылады.

Зерттеу сипаттамасы.

Зерттеудің мақсаты мен әдіснамасын, жоспарлы ұзақтығын және зерттеуге әлеуетті қатысушының не істеу керектігін егжей-тегжейлі сипаттаңыз. Бұл сауалнама / сұхбат шамамен [_____] минут уақыт алады.

Тәуекелдер.

Зерттеуден қатысушыға зиян тию тәуекелдерін көрсетіңіз, мысалы, құпиялылықтың бұзылу қаупі, зерттеу қатысуға уақыттың шығындалуы, т.б.

Зерттеуге қатысудан күтілетін пайда (игілік).

Зерттеуге қатысудың игілігін ұйым, қоғам, жалпы, ғылым саласы, кей жағдайда қатысушылар көруі мүмкін.

Өтемақы.

Зерттеуге қатысқаныңыз үшін Сізге материалдық өтемақы төленбейді. Зерттеу нәтижелерімен Сіз мақалалар мен есептер шыққан соң таныса аласыз.

⁴⁷ Назарбаев Университеті Ғылыми зерттеулердің институционалдық әдеп комитетінің үлгісі негізінде әзірленді (НУ ҒЗИӘҚ, қ/к).

Құпиялылық.

Зерттеу барысында алынған кез келген ақпарат барынша құпия сақталады. Аудиожазба транскрипіндегі (сұхбат стенограммасындағы) Сіздің жеке деректеріңізді құпия сақтау үшін зерттеу командасы ақылға қонымды барлық күш-жігерін жұмсайды. Алайда толық құпиялылыққа кепілдік беру мүмкін емес.

(Деректердің қалай, қайтіп сақталатынын, кімге қолжетімді болатынын түсіндіріңіз. Әдетте барлық деректер жобаның ғылыми жетекшісінің құпиясызбен қорғалған компьютерінде сақталады. Деректер зерттеу әдебі бойынша оқудан өткен зерттеу командасының мүшелеріне де қолжетімді болады. Деректерді сақтау құпиялылығын бұзу қаупін тудыратын жағдайларды сипаттаңыз. Бұл ақпарат сақталатын сервердің, қатты дисктің осалдығына байланысты орын алуы мүмкін).

Зерттеуге қатысу еріктілігі.

Зерттеуге адам өз еркімен ғана қатыса алады. Егер Сіз зерттеуге қатысуға берген келісіміңізден бас тартқыңыз келсе, бұл шешіміңізді жобаның кез келген уақытында себебін түсіндірместен, ешқандай салдарсыз мәлімдей аласыз.

Ғылыми жетекшінің байланыс деректері.

Осы зерттеу жобасына қатысты қандай да бір сауалдар немесе ой-пікірлер болса, жобаның ғылыми жетекшісіне хабарласса болады:

_____ (Т.А.Ә.⁴⁸), _____ (телефон нөмірі),
_____ (email).

Кез келген сұрақтар немесе мәселелерді _____ (университет атауы) Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитетіне _____ электронды поштасы арқылы жолдауға болады.

⁴⁸ Т.А.Ә. – тегі, аты, әкесінің аты.

Келісім беру туралы мәлімдеме.

Мен, _____,
(зерттеуге қатысушының Т.А.Ә.)

осы зерттеуге өз еркіммен қатысуға келісім беремін.

Зерттеушілер маған зерттеудің мақсаты мен негізгі ақпаратын, соның ішінде менің бұл зерттеуде не істеу керектігімді нақты түсіндіріп берді. Мен зерттеуге ерікті түрді қатысатынымды түсініп тұрмын. Мен кез келген уақытта, уәжімді (себебімді) түсіндірместен зерттеуге қатысу келісімімнен бас тарта аламын. Және мұндай шешімнің мен үшін ешқандай жағымсыз салдары болмайды.

Мен зерттеу барысында жиналатын мәліметтің құпия түрде қолданылатынын түсінемін.

Қолы: _____ Күні: _____

Зерттеуші: _____
(Т.А.Ә.)

Қолы: _____ Күні: _____

**Кодексте кездесетін зерттеу әдебіне қатысты
ұғымдар мен терминдердің орысша-ағылшынша нұсқалары**

Автордың жеке мүлiктiк және мүлiктiк емес құқықтары	Личные имущественные и неимущественные права автора	Author's personal property and non-property rights
Адамдар қатысуымен жүргiзiлетiн зерттеулер	Исследования с участием людей	Human subjects research
Адамның ар-намысы мен қадiр-қасиетiн қорғау	Защита чести и достоинства	Protection of honor and dignity
Идентификаторлар (тура, жанама)	Идентификаторы (прямые, косвенные)	Identifiers (direct, quasi-identifiers)
Ақпаратты келiсiм	Информированное согласие	Informed consent
Ауызша ақпаратты келiсiм	Устное информированное согласие	Oral informed consent
Әдептiк дилемма	Этическая дилемма	Ethical dilemma
Әдептiк сараптама	Этическая экспертиза	Ethical review
Әдiлдiк	Справедливость	Justice
«Басшы-қызметкер» қарым-қатынасы	Отношение «начальник-подчиненный»	Supervisor-subordinate relationship
Бiлiм зерттеушiлерi	Исследователи образования	Education researchers
Ғылым ғибраты	Научная мораль	Morality of science
Ғылыми жетекшi	Научный руководитель	Principal investigator
Ғылыми зерттеулер бостандығы	Свобода научных исследований	Freedom of scientific research
Деректердi анонимдеу	Анонимизация данных	Data anonymization
Есептiлiк	Подотчетность	Accountability
Жайсыздық	Дискомфорт	Discomfort
Жалпыланған бiлiм	Обобщенные знания	Generalizable knowledge
Жеке (дербес) деректер	Персональные данные	Personal data

Жеке деректерді иесіздендіру	Обезличивание персональных данных	Depersonalization of personal data
Жеке өмірге қол сұқпау	Неприкосновенность частной жизни	Inviolability of private life
Жеке тұлға автономдығы	Автономность личности	Autonomy of person
Заңды өкіл	Законный представитель	Legally authorized representative
Зерттеу адалдығы	Исследовательская честность	Research integrity
Зерттеу әдебі	Исследовательская этика	Research ethics
Зерттеу әдебі жөніндегі институциялық комитет	Комитет по институциональной этике исследований	Institutional research ethics committee
Зерттеу инфрақұрылымы	Исследовательская инфраструктура	Research infrastructure
Зерттеу пайдасы (игілігі)	Польза (выгоды) исследования	Research benefits
Зерттеу пайдасын барынша көбейту	Максимизация пользы исследования	Maximizing benefits from research
Зерттеу тәуекелін мейлінше азайту	Минимизация риска исследования	Minimizing risk in research
Зерттеуге қатысушы (әлеуетті, іс жүзіндегі)	Участник исследования (потенциальный, фактический)	Research participant (potential, actual)
Зерттеудің қауқарсыз қатысушылары	Уязвимые участники исследований	Vulnerable research participants
Зерттеудің ықтимал зияны	Потенциальный вред исследования	Potential harm of research
Зерттеушілік жоба	Исследовательский проект	Research project
Зиян тию тәуекелі (минимумынан жоғары/ төмен)	Риск нанесения вреда (превышающий или не превышающий минимальный риск)	Risk of harm (more or less than minimal risk)

«Зияның тимесін»	«Не навреди»	«Do No Harm»
Зияткерлік өнім	Интеллектуальный продукт	Intellectual product
Елеулі зияткерлік үлес	Существенный интеллектуальный вклад	Significant intellectual contribution
Кәніліні емес, шешімді іздеу мәдениеті	Культура поиска решений, а не виновных	No blame culture
Кері оқыту әдістері	Методы обратного обучения	Teach-back methods
Кішігірім ақы	Символическая плата	Nominal payment
«Қақпашы» рұқсаты	Разрешение «привратника»	Gatekeeper permission
Қамқорлық	Благодетение	Beneficence
Құпия ақпарат	Конфиденциальная информация	Confidential information
Құпиялылық	Конфиденциальность	Confidentiality
Құпиялылық шекаралары	Границы конфиденциальности	Limits of confidentiality
Қымсыну	Смущение	Embarrassment
Мазасыздық	Тревожность	Anxiety
Мүдде қайшылығы (жеке, институциялық)	Конфликт интересов (личный, институциональный)	Conflict of interest (personal, institutional)
Парыз әдебі (деонтология)	Этика долга (деонтология)	Duty-based ethics (deontology)
Сандық зерттеу	Количественное исследование	Quantitative research
Сапалық зерттеу	Качественное исследование	Qualitative research
Хабарлы құптау	Информированное одобрение	Informed assent
Цифрлық зерттеу	Цифровое исследование	Digital research

Білім беру саласындағы зерттеушілердің қазақстандық қоғамы (Kazakhstan Educational Research Association, KERA) ресми түрде 2014 жылдың тамыз айында құрылды. KERA құрылтайшыларының қатарында орта, техникалық және кәсіптік, жоғары білім деңгейлеріндегі даму институттарының басшылары мен мамандары бар. KERA әлемнің 38 елінің кәсіби ассоциацияларын біріктіретін Еуропа білім зерттеулері қауымдастығының (EERA) мүшесі болып табылады.

KERA халықаралық деңгейде мойындалған ұстанымдар мен стандарттарды қолданатын отандық кәсіби зерттеушілердің қауымын құруды көздейді. Сонымен қатар ол Қазақстан мен Орта Азияның білім саясатының өзекті мәселелері бойынша зерттеулерді дамыту үшін практик-мамандар, сарапшылар, басқарушылар мен зерттеушілерді біріктіретін платформаға айналуы мақсат етеді.